

Minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties
Postbus 20011
2500 EA Den Haag

SECRETARIAAT KIESRAAD

Datum
24 juli 2014

Ons kenmerk
2014-0000401028

Uw kenmerk

Onderwerp

Advies n.a.v. gemeenteraadsverkiezingen en
verkiezingen Europees Parlement 2014

Blad
1 van 1

Aantal bijlagen
4

Bezoekadres
Herengracht 21
2511 EG Den Haag

Postadres
Postbus 20011
2500 EA Den Haag

Internetadres
www.kiesraad.nl

E-mailadres
kiesraad@kiesraad.nl

Geachte heer Plasterk,

Hierbij bied ik u aan het advies van de Kiesraad naar aanleiding van de evaluatie van de gemeenteraadsverkiezingen van 19 maart en de verkiezing voor de Nederlandse leden van het Europees Parlement van 22 mei 2014, naar de inhoud waarvan ik u kortheidshalve verwijs. Als bijlagen bij het advies zijn gevoegd:

- een overzicht met wetstechnische opmerkingen;
- de rapportage van het Informatiepunt Verkiezingen en
- een rapportage inzake het stemmen bij volmacht, die op de website van de Kiesraad zal worden gepubliceerd.

Te uwer informatie deel ik u nog mede dat afschriften van deze documenten heden ook door mij zijn gezonden aan de voorzitter van de Tweede Kamer.

Met vriendelijke groet,

Melle Bakker
Secretaris-directeur

Minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties
Postbus 20011
2500 EA Den Haag

SECRETARIAAT KIESRAAD

Datum
24 juli 2014

Ons kenmerk
2014-0000400158

Inlichtingen
mw. mr. J.C.M. Haring
T 070 426 62 66
F 070 345 08 79

Uw kenmerk

Blad
1 van 11

Aantal bijlagen
2

Bezoekadres
Herengracht 21
2511 EG Den Haag

Postadres
Postbus 20011
2500 EA Den Haag

Internetadres
www.kiesraad.nl

E-mailadres
kiesraad@kiesraad.nl

Onderwerp

Advies n.a.v. gemeenteraadsverkiezingen en
verkiezing Europees parlement 2014

1. Inleiding

Eerder dit jaar vonden er twee verkiezingen plaats, te weten de verkiezingen voor de leden van de gemeenteraad op 19 maart 2014 en de verkiezing voor de Nederlandse leden van het Europees Parlement op 22 mei 2014. De Kiesraad heeft deze beide verkiezingen geëvalueerd en legt zijn conclusies, zoals gebruikelijk, in de vorm van een advies aan u voor. Als bijlage bij het advies is een aantal wetstechnische suggesties van meer redactionele aard gevoegd.

De keuze voor de onderwerpen die aan de orde komen in het voorliggende advies, is ingegeven door bevindingen van de Kiesraad (met name in de rol van hoofd- en centraal stembureau), berichten uit het veld (bijvoorbeeld van gemeenten), alsook vragen en opmerkingen die dit jaar zijn binnengekomen bij het Informatiepunt Verkiezingen. Het Evaluatierapport van het Informatiepunt Verkiezingen is eveneens als bijlage bij dit advies gevoegd.¹ In het bijzonder is gekeken of zich knelpunten in de uitvoeringspraktijk hebben voorgedaan.

Geconcludeerd kan worden dat de gemeenteraadsverkiezingen en de verkiezing voor het Europees Parlement over het algemeen goed zijn verlopen. Het lijkt erop dat van de ervaringen van vorige verkiezingen is geleerd, dat de recente wijzigingen in de Kieswet² positief uitpakken en dat instructie en voorlichting aan en door gemeenten zinvol waren. Niettemin waren er rond beide verkiezingen een aantal bijzonderheden en incidenten. Verbetering van het verkiezingsproces blijft dan ook aan de orde. Dit is deels te realiseren door aanpassing van wetgeving, en deels door betere communicatie, voorlichting en instructie aan met name gemeenten en politieke partijen. Het onderhavige advies bevat daarom zowel opmerkingen die wijzigingen in wetgeving voorstaan (paragraaf 3), als opmerkingen op het gebied van communicatie en voorlichting (paragraaf 4). Tot slot van dit advies (in par. 5) gaat de Kiesraad nog in op enkele separate onderwerpen.

¹ Het Informatiepunt is een gezamenlijk Initiatief van de Kiesraad en het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. Hier kunnen burgers, gemeenten en politieke partijen terecht met vragen over het kiesrecht en de verkiezingen.

² Wet van 3 juli 2013, Stb. 289: <http://wetten.overheid.nl/BWBR0033664> (wetten.nl).

1.1. Advies integrale wijziging Kieswet

In relatie tot de Kieswet en daarin aan te brengen wijzigingen, wijst de Kiesraad ook op zijn recente advies over een integrale herziening van de wet.³ In dit advies is geconcludeerd dat de Kieswet deels verouderd, onduidelijk en niet-consistent is en de nodige belemmeringen bevat voor een efficiënt verloop van het verkiezingsproces. Verder biedt de wet geen adequaat antwoord op een aantal actuele vraagstukken. De Kiesraad pleit in zijn advies voor een integrale wijziging van de Kieswet en heeft daarbij voorstellen gedaan om de wet leesbaarder te maken en het verkiezingsproces efficiënter te laten verlopen. De in dit advies van 18 april 2014 behandelde onderwerpen zullen niet in het onderhavige advies worden herhaald.

2. Samenvatting

Bij de onlangs gehouden gemeenteraadsverkiezingen en verkiezing voor het Europees Parlement hebben zich geen noemenswaardige problemen voorgedaan. De Kiesraad is wel van oordeel dat op een aantal punten in het verkiezingsproces nog verbeteringen mogelijk zijn. Geadviseerd wordt de Kieswet op onder andere de volgende punten aan te passen:

- Geadviseerd wordt in de Kieswet een bepaling op te nemen die het maken van een stemfie verbiedt, omdat de waarborgen stemvrijheid en stemgeheim vereisen dat iedere mogelijkheid dat kiezers onder druk worden gezet of zich onder druk gezet voelen om op een bepaalde partij en/of kandidaat te stemmen en daarvan ook het bewijs te moeten leveren, dient te worden voorkomen;
- In aanvulling op de voorstellen in zijn eerdere advies van 18 april 2014 over een integrale herziening van de Kieswet, stelt de Raad voor de procedure bij hertellingen op een aantal punten aan te passen;
- Gezien de nog bij veel kiezers bestaande onduidelijkheid over de verplichte overlegging van een kopie identiteitsbewijs bij het afgeven van een onderhandse volmacht, wordt voorgesteld de tekst hierover op de stempas te verduidelijken;
- In lijn met Europese regelgeving wordt voorgesteld in de Kieswet, onderscheid te maken tussen kandidaten van andere EU lidstaten die wel en die niet in ons land wonen, in die zin, dat alleen voor eerstbedoelde kandidaten bij de lidstaat van herkomst wordt nagegaan of zij al dan niet uit het kiesrecht zijn ontzet;
- Voorgesteld wordt om het benodigde aantal ondersteuningsverklaringen ten behoeve van de kandidaatstelling voor de verkiezing voor het Europees Parlement te verhogen tot het niveau geldend voor Tweede Kamerverkiezingen;⁴
- Geadviseerd wordt de bepaling voor het ter inzage leggen van de kandidatenlijsten aan te passen en te verduidelijken;
- Voorgesteld wordt een wettelijke basis te creëren voor de verzameling van verkiezingsuitslagen door de Kiesraad na verkiezingen.

De Kiesraad is van oordeel dat aanvullende voorlichting en instructie aan gemeenten, politieke partijen, stembureauleden en kiezers gewenst is op de volgende punten:

³ Advies van de Kiesraad van 18 april 2014 over een integrale herziening van de Kieswet: zie website [Kiesraad](#).

⁴ Conform het al eerder gedane advies van de Kiesraad van 21 januari 2011 over het passief kiesrecht: zie website [Kiesraad](#).

Datum
24 juli 2014

Ons kenmerk
2014-0000355197

Onderdeel
Secretariaat Kiesraad

Blad
3 van 11

- het tegengaan van het ronselen van volmachtstemmen;
- het filmen van de stemopneming in het stemlokaal;
- het op gemeentelijk niveau bijhouden van een register van aanduidingen van politieke groeperingen.

Tot slot dringt de Kiesraad aan op een internationaal onderzoek naar mogelijke oplossingen voor het probleem dat op dit moment binnen de EU niet een sluitend systeem van registratie van kiesgerechtigdheid en controle daarop bestaat, waardoor sommige personen in de gelegenheid zijn geweest om tweemaal hun stem uit te brengen voor de verkiezing van de leden van het Europees Parlement. Bij dit onderzoek komt inschakeling van de Electoral Management Bodies (EMB's) van de lidstaten van de EU de Raad wenselijk voor.

3. Voorstellen tot wijziging van wetgeving

3.1 Stemgeheim en stemfie

Bij de afgelopen verkiezingen heeft de 'stemfie' zijn intrede gedaan. Het gaat hierbij om zelfgenomen foto's van kiezers in het stemhokje, waarop naast de kiezer ook het ingevulde stembiljet zichtbaar is. Vaak worden dergelijke foto's vervolgens op bijvoorbeeld Twitter of Facebook geplaatst. Anders dan bij een selfie in het stemlokaal of zelfs in het stemhokje het geval is, is bij een stemfie dus ook te zien wat de kiezer stemt. De discussie over het wel of niet toestaan van de stemfie ontwikkelt zich langs twee lijnen. Aan de ene kant is er de vraag naar de juridische geoorloofdheid en aan de andere kant de vraag naar de wenselijkheid ervan.

De juridische discussie spitst zich toe op inhoud en reikwijdte van het grondwettelijk gegarandeerde begrip 'stemgeheim'. Is het stemgeheim een recht van kiezers, dat door de overheid dient te worden gegarandeerd, maar waarover zij desgewenst vrijelijk mogen beschikken (incl. het laten zien van bewijs van hun stemkeuze)? Of is het stemgeheim meer dan een recht, namelijk ook een plicht voor kiezers om hun stemkeuze geheim niet te openbaren? In deze discussie wijzen de voorstanders van de stemfie bijvoorbeeld op de parlementaire geschiedenis van het grondwetsartikel, waarin het stemgeheim is neergelegd (art. 53, tweede lid), alsmede op het aspect van de vrijheid van meningsuiting. De tegenstanders van de stemfie beroepen zich op de wetsgeschiedenis van de Kieswet⁵, alsmede op de tekst van enkele concrete artikelen uit de wet. Zo is bijvoorbeeld bepaald dat een tot een concrete kiezer herleidbaar stembiljet ongeldig is (art. N 7, tweede lid), dient de kiezer na ontvangst van het stembiljet naar het stemhokje te gaan om het daar alléén in te vullen en moet het stembiljet worden dichtgevouwen voordat de kiezer het stemhokje verlaat (art. J 26, tweede lid). De kiezer mag dus niet in het bijzijn van anderen het stembiljet invullen en mag het ook niet laten zien nadat het is ingevuld. Ook wijzen de tegenstanders van de stemfie op uitingen van internationaal gezaghebbende instanties als de 'Venice Commission' en de OSCE/ODIHR.⁶

⁵ Een goed overzicht van de wetsgeschiedenis is te vinden in 'De Tweede Kamerverkiezingen in vijftig stappen', 'Het stemgeheim', p. 184-188, Niels van Driel en Ron de Jong, 2014.

⁶ Venice Commission, 'Code of Good Practice in Electoral Matters, Explanatory Remarks', p. 52: 'Secrecy of the ballot is one aspect of voter freedom, its purpose being to shield voters from pressures they might face if others learned how they had voted. Secrecy must apply to the entire procedure – and particularly the casting and counting of votes. Voters are entitled to it, but must also respect it themselves, and non-compliance must be punished by disqualifying any ballot paper whose content has been disclosed.' OSCE/ODIHR, 'Guidelines for reviewing a legal framework for elections', p. 28: 'The principle of secrecy of the vote requires that election regulations underline that secret voting is not only a right of the voter, but an absolute obligation.'

In een door de Stichting Bescherming Burgerrechten en een individuele kiezer tegen de Staat aangespannen kort geding merkte de Haagse voorzieningenrechter over de juridische geoorloofdheid van de stemfie op dat de huidige Kieswet het maken van een stemfie niet verbiedt.

De rechter beperkte zich daar evenwel niet toe:

"Eisers hebben op goede gronden gewezen op bezwaren die aan het gebruik van stemfies verbonden (kunnen) zijn. Het is mogelijk dat stemgerechtigde personen druk van derden ervaren, bijvoorbeeld in gezins-, werk- of religieus verband, om te laten zien hoe zij hebben gestemd, of beloond worden voor hun stemgedrag. Een stemfie kan het daarvoor nodige bewijs leveren. Hieraan doet niet af dat de betrokkene, na de stemfie te hebben gemaakt, om een nieuw stembiljet kan vragen dat het gefotografeerde exemplaar vervangt of zijn stem alsnog ongeldig maakt. Dit zijn immers uitzonderingen, waarvan de eerste leidt tot gedrag dat voor anderen waarneembaar is en de tweede tot gevolg heeft dat de betrokkene, mogelijk ongewild, geen geldige stem kan uitbrengen. Daarnaast hebben eisers terecht gewezen op de mogelijkheid dat aan de hand van stemfies wordt nagegaan welke stem kiezers die zelf geen stemfie (openbaar) hebben gemaakt, hebben uitgebracht."

Alles afwegende oordeelde de rechter dat het mogelijke voordeel van de stemfie (opkomstbevordering) en het aspect van de vrijheid van meningsuiting niet opwegen tegen de beschreven bezwaren:

"Elke potentiële, niet denkbeeldige, aantasting van het stemgeheim is buitengewoon ernstig. Het tegengaan of op zijn minst genomen ontmoedigen van dergelijke aantastingen, weegt het zwaarst, ook in verhouding tot het grondrecht van vrijheid van meningsuiting."

Vanuit wetenschappelijke hoek is de nodige kritiek geuit op de uitspraak van de rechter inzake de juridische geoorloofdheid van de stemfie. Zo gaf Wim Voermans, hoogleraar staatsrecht Universiteit van Leiden, aan dat volgens hem de huidige Kieswet zich wel degelijk verzet tegen het maken van stemfies.⁷

De Kiesraad stelt zich op het standpunt dat het onderwerp principieel en met het oog op de toekomst dient te worden benaderd. De omstandigheid dat zich ten tijde van de recente verkiezingen mogelijk geen concrete problemen hebben voorgedaan rond het gebruik van de stemfie acht de Raad in dezen niet relevant. Het in vrijheid en in het geheim kunnen stemmen, is een van de belangrijkste waarborgen van ons kiesstelsel en die stemvrijheid en dat stemgeheim vereisen dat iedere mogelijkheid dat kiezers onder druk worden gezet of zich onder druk gezet voelen om op een bepaalde partij en/of kandidaat te stemmen, dient te worden voorkomen.⁸ De Kiesraad adviseert u dan ook om te komen tot een expliciet verbod op het maken van foto's en/of filmopnames in het stemlokaal, waarop én de kiezer én zijn stemkeuze te zien zijn, waarmee tevens vorenbedoelde juridische discussie tot een einde zal zijn gebracht.

De Kiesraad wijst in dit verband ook nog op enkele ervaringen uit het buitenland. Zo is in het Verenigd Koninkrijk het maken van stemfies als zodanig weliswaar niet strafbaar gesteld, maar in meer algemene zin is het wel strafbaar om informatie te verstrekken over het voorgenomen of daadwerkelijke stemgedrag van kiezers of over het unieke identificatienummer van ieders stembiljet.⁹ Ook in België, Zuid-Afrika, de Filipijnen en in sommige Amerikaanse staten is het niet mogelijk om een foto te maken waarop

⁷ Zie <http://wimvoermans.files.wordpress.com/2014/05/uit-de-uitspraak-van-de-rechtbank-den-haag-van-9-mei-2014-over-de-aanvaardbaarheid-stemfies11.pdf>.

⁸ Zie ook 'Stemvrijheid en stemgeheim', Ron de Jong, Nederlands Juristenblad 30-5-2014, afl. 21.

⁹ Straffbaar gesteld in sectie 66 van de "Representation of the People's Act".

Datum
24 juli 2014

Ons kenmerk
2014-0000355197

Onderdeel
Secretariaat Kiesraad

Blad
5 van 11

kiezer en diens stemkeuze te zien zijn.¹⁰ In sommige andere landen – Finland bijvoorbeeld – is sowieso het maken van foto- of filmopnames in stembureaus verboden.¹¹

De Raad wijst ook op de situatie in het Caribisch deel van het Koninkrijk, in het bijzonder op de situatie in Sint Maarten, waar het niet ongebruikelijk was om kiezers geld, goederen of andere toezeggingen in het vooruitzicht te stellen in ruil voor een stem op een partij of specifieke kandidaat. Om die praktijk te keren, heeft het land Sint Maarten de wetgeving aangepast waardoor het thans niet meer toegestaan is om het stemhokje in te gaan met een mobiele telefoon ('or any recording device').

Een lid van de Kiesraad neemt in deze een afwijkend standpunt in.¹²

3.2 Hertelling

Rond de gemeenteraadsverkiezingen heeft in totaal in 24 gemeenten een hertelling plaatsgevonden (in 2010 was dit in 15 gemeenten). De Kiesraad heeft nader onderzoek gedaan naar de aanleiding van de hertellingen, wie daartoe heeft besloten en wat daarvan het effect is geweest.¹³ In zijn advies betreffende een integrale modernisering van de Kieswet, heeft de Kiesraad eerder gewezen op de wenselijkheid van een decentrale opzet van de regeling inzake hertelling bij verkiezingen voor provinciale staten, waterschappen, de Tweede Kamer en het Europees Parlement: geen centrale hertelling ten kantore van het centraal stembureau, maar hertelling in en door de betreffende gemeente. De afgelopen verkiezingen vormen aanleiding om op een aantal andere onderdelen nadere suggesties voor verbeteringen te doen.

Het is – gelet op de beschikbare software ter ondersteuning van het verkiezingsproces, de kennis en deskundigheid met betrekking tot het gebruik hiervan en de ervaring op het punt van uitslagberekening – raadzaam dat ook bij een hertelling geïnitieerd door het vertegenwoordigend orgaan, niet het vertegenwoordigend orgaan, maar het centraal stembureau, de taak krijgt om de resultaten van de hertelling door te rekenen. De Kiesraad adviseert dit in de Kieswet vast te leggen. De vaststelling en bekendmaking van de nieuwe uitslag kan vervolgens plaatsvinden door het vertegenwoordigend orgaan dat tot de hertelling besloot.

Voorgesteld wordt om in de Kieswet duidelijk tot uitdrukking te laten komen niet

¹⁰ België: <http://www.flanderstoday.eu/politics/voters-warned-not-take-stemfies-polling-booth>; Zuid-Afrika: <http://www.sanews.gov.za/south-africa/iec-calls-responsible-voting-selfies>; Filippijnen: <http://news.yahoo.com/voters-philippines-politely-reminded-illegal-selfies-completed-ballots-151846599.html>; Verenigde Staten: <http://news.yahoo.com/voter-selfie-illegal-144915023.html>.

¹¹ Finland: <http://finlandsite.nl/finlandsite/finland/cms/news.php?extend.14480>.

¹² Het lid Te Veldhuis onderkent als zodanig de hiervoor genoemde overwegingen. Hij maakt echter een andere afweging. Hij acht een vrijwillig gemaakte en vrijwillig geopenbaarde stemfie niet in strijd met (de geest van) het stemgeheim. Het stemgeheim ziet zijns inziens met name op het ONvrijwillig en ONGewild bekend of herleid (kunnen) worden van iemands stemgedrag. Ook een vrijwillige en bewuste mondelinge of schriftelijke bekendmaking van een gemaakte stemkeuze, via welk medium ook, is niet verboden. Beide liggen zijns inziens in elkaars verlengde en beide vallen naar zijn mening onder de (eveneens) grondwettelijk verankerde vrijheid van meningsuiting. Ook is in de praktijk (nog) niet gebleken van misbruik of oneigenlijk gebruik van een stemfie, welke nu een verbod zouden moeten rechtvaardigen. Bovendien acht hij een eventueel verbod niet of nauwelijks te handhaven, nog afgezien van de vraag welke (eventueel strafrechtelijke?) sanctie op een eventueel verbod zou moeten worden gesteld. In een moderne tijd van openheid en transparantie, mede tegen de achtergrond van de vrijheid van meningsuiting, acht hij een bewust en vrijwillig geopenbaarde stemfie mede om die redenen niet verbodswaardig.

¹³ In 11 gemeenten was de hertelling geïnitieerd door het centraal stembureau en in 13 gemeenten door de gemeenteraad. In zes gemeenten heeft de hertelling uiteindelijk geleid tot een andere zetelverdeling. In vier gevallen was sprake van een andere zetelverdeling op lijstniveau en in twee gevallen een andere zetelverdeling op kandidaatsniveau.

slechts onder wiens verantwoordelijkheid de uitvoering van een hertelling van het vertegenwoordigend orgaan plaatsvindt, maar ook wie met de uitvoering daarvan dient te worden belast. In de praktijk is dit veelal de – boven de politieke partijen staande – burgemeester (bij gemeenteraadsraadsverkiezingen) en de Commissaris van de Koning (bij provinciale statenverkiezingen). De ervaringen daarmee zijn zonder uitzondering positief. Het wettelijk vastleggen van deze praktijk voorkomt onduidelijkheid en discussie. Tenslotte wordt geadviseerd om bij een hertelling niet langer vast te houden aan de wettelijke verplichting dat een hertelling plaatsvindt tijdens een zitting (van het centraal stembureau dan wel het vertegenwoordigend orgaan), maar in de Kieswet op te nemen dat dit, meer in overeenstemming met de praktijk, op een nader bekend te maken plek en tijdstip in het openbaar plaatsvindt.

3.3 Kopie identiteitsbewijs bij volmachtverlening

Er zijn bij het Informatiepunt Verkiezingen veel klachten binnengekomen van kiezers over de vermelding op de stempas dat bij het uitbrengen van een onderhandse volmacht een kopie van het identiteitsbewijs van de volmachtgever moet worden overgelegd. Hierdoor waren er gemachtigde kiezers die niet over een dergelijke kopie van de volmachtgever beschikten en niet de aan hen toevertrouwde volmachtstem konden uitbrengen. Tevens kwam het voor dat stembureauleden verzuimden op te merken dat, indien in een dergelijk geval de gemachtigde kiezer wel alvast zelf zijn eigen stem uitbrengt, hij niet later kan terugkomen om alsnog enkel de volmachtstem uit te brengen. De Kiesraad stelt voor om de tekst op de stempas die de kiezer hierover informeert te verduidelijken, bijv. door deze vetgedrukt te maken of in kapitalen af te drukken. Ook verplaatsing ervan lijkt een goede suggestie, zodat deze beter in het oog springt.

3.4 Benodigde ondersteuningsverklaringen

Nieuwe politieke groeperingen die nog geen zitting hebben in de Tweede Kamer dienen per kieskring 30 ondersteuningsverklaringen te overleggen (voor kieskring Bonaire is dit met ingang van 1 december 2013 teruggebracht naar 10 verklaringen). Dit houdt in dat zij in totaal 580 ondersteuningsverklaringen moeten inleveren voor een geldige kandidatenlijst. Voor Europese Parlementsverkiezingen hoeven nieuwe politieke groeperingen in totaal slechts 30 ondersteuningsverklaringen in te leveren. Dit vloeit voort uit het feit dat Nederland voor die verkiezing geldt als één kieskring. Voor dit grote verschil in aantal benodigde ondersteuningsverklaringen bestaat evenwel geen goede reden. Het feit dat voor deelname aan de verkiezing voor het Europees Parlement nu feitelijk evenveel verklaringen moeten worden overgelegd als voor deelname aan een verkiezing voor een (grotere) gemeenteraad en zoveel minder als voor deelname aan een Tweede Kamerverkiezing, zorgt voor een scheve verhouding. Zo wordt het doel van de ondersteuningsverklaring, te weten het voorkomen van 'lichtvaardige' kandidaatstelling, niet bereikt. Geadviseerd wordt dan ook het aantal verklaringen voor deelname aan een Europese parlementsverkiezing te verhogen en gelijk te trekken met het aantal dat benodigd is voor de Tweede Kamerverkiezing (580). De Kiesraad herhaalt hiermee zijn eerdere advies van 21 januari 2011.¹⁴

3.5 Woonplaatsvereiste voor kandidaatstelling Europees Parlement

In een Europese richtlijn¹⁵ is gewaarborgd dat EU-burgers die in een andere EU-lidstaat *verblijven* dan waarvan zij de nationaliteit bezitten, in die lidstaat deel kunnen nemen aan de verkiezing van de leden van het Europees Parlement. De implementatie van de Richtlijn in de Kieswet gaat echter verder en maakt het ook mogelijk dat EU-burgers die niet in Nederland verblijven zich kandidaat kunnen stellen

¹⁴ Zie voetnoot 4.

¹⁵ Zie Richtlijn 93/109/EG, laatst gewijzigd bij Richtlijn 2013/1/EU.

Datum
24 juli 2014

Ons kenmerk
2014-0000355197

Onderdeel
Secretariaat Kiesraad

Blad
7 van 11

in Nederland. Wel is het voor de toelating als lid van het Europees Parlement vereist dat men in het Europese deel van Nederland woonachtig is (artikel Y 4 van de Kieswet). Het gevolg hiervan is dat niet alle EU-burgers kunnen worden toegelaten als Nederlands gekozen afgevaardigde in het Europees Parlement, maar dat zij zich wel allemaal in Nederland kandidaat kunnen stellen, ongeacht waar zij wonen.

Omdat de richtlijn alleen een grondslag biedt om te verifiëren of EU-burgers met een buitenlandse nationaliteit kiesgerechtigd zijn als zij ook daadwerkelijk in Nederland wonen kan, indien een kandidaat hier niet woont, niet worden nagegaan of de betreffende kandidaat wel kiesgerechtigd is. Het nagaan van de kiesgerechtigdheid van een onderdaan uit een andere EU-lidstaat is bij de kandidaatstelling op basis van de Kieswet echter wel altijd verplicht.¹⁶ De Kiesraad stelt naar aanleiding hiervan voor het onderscheid tussen EU-onderdanen die wel en die niet in Nederland verblijven ook in de Kieswet tot uitdrukking te laten komen. Door in artikel Y 35b, eerste lid, van de Kieswet voor de eerste volzin de volgende zinsnede toe te voegen: 'Indien de kandidaat die onderdaan is van een andere lidstaat en niet tevens de Nederlandse nationaliteit bezit een woonplaats in Nederland heeft, zendt het centraal stembureau de verklaring...'. is duidelijk dat alleen indien de betreffende kandidaat in Nederland verblijft bij de lidstaat van herkomst behoeft te worden nagegaan of hij al dan niet uit het kiesrecht is ontzet. In die uitzonderlijke gevallen waarin een kandidaat niet in Nederland woonachtig is, kan ten behoeve van de kandidaatstelling worden volstaan met de verklaring van de kandidaat zelf over zijn kiesgerechtigdheid.

3.6 Publicatie van kandidatenlijsten

Rond de gemeenteraadsverkiezingen ontstond onduidelijkheid over de bepalingen inzake de vernietiging van kandidatenlijsten. Op grond van artikel I 19 van de Kieswet worden, zodra onherroepelijk is beslist over de geldigheid van de kandidatenlijsten, de ingeleverde lijsten en eventuele ondersteuningsverklaringen door het centraal stembureau vernietigd. Dat is nadat een eventuele rechtszaak tegen de beslissing van het centraal stembureau over de geldigheid van de kandidatenlijsten is afgerond. In artikel I 17 van de Kieswet is echter geregeld dat bij de verkiezingen van provinciale staten en de gemeenteraden de lijsten die onherroepelijk geldig zijn verklaard, ter inzage worden gelegd. Deze beide bepalingen conflicteren met elkaar.

In het Reparatiewetsvoorstel BZK 2014 wordt een oplossing gezocht voor dit probleem.¹⁷ Bepaald wordt dat de kandidatenlijsten op een algemeen toegankelijke wijze elektronisch openbaar worden gemaakt, in plaats van dat ze ter inzage worden gelegd. De origineel ingeleverde kandidatenlijsten kunnen vervolgens na de openbaarmaking op internet, worden vernietigd zoals is voorgeschreven in artikel I 19 van de Kieswet.¹⁸ De verwarring wordt echter nog niet geheel weggenomen door deze wijziging. Niet geheel duidelijk is namelijk wát precies openbaar wordt gemaakt. Op basis van de huidige formulering van het artikel – en de formulering na inwerkingtreding van de reparatiewet – kan geconcludeerd worden dat dit alle ingeleverde kandidatenlijsten zijn. Het dient echter te gaan om de onherroepelijk geldig verklaarde lijsten. Om ook deze laatste onduidelijkheid weg te nemen, wordt voorgesteld de eerste zin van het eerste lid van artikel I 17 van de Kieswet als volgt aan te passen: 'Nadat onherroepelijk is beslist over de geldigheid van de ingeleverde lijsten maakt het centraal stembureau de *vastgestelde geldige* lijsten zo spoedig mogelijk openbaar.'

3.7 Vaststelling opkomst gemeenteraadsverkiezingen

¹⁶ Zie de artikelen Y 35, Y 35b en Y 35c. Hierin wordt geen onderscheid gemaakt tussen EU-burgers die wel en niet in Nederland woonachtig zijn.

¹⁷ Kamerstukken II, 2013-2014, 33 951, nr. 2.

¹⁸ Kamerstukken II, 2013-2014, 33 951, nr. 3, p. 4.

Datum
24 juli 2014

Ons kenmerk
2014-0000355197

Onderdeel
Secretariaat Kiesraad

Blad
8 van 11

In uw brief van 4 april 2014 aan de Tweede Kamer is een verwijzing opgenomen naar door de Kiesraad te publiceren definitieve opkomstcijfers van de gemeenteraadsverkiezingen.¹⁹ De Kiesraad wijst erop dat dit tot op heden geen wettelijke taak van de Raad is. De uitslag en de opkomst worden slechts decentraal, per gemeente, vastgesteld. Sinds een tiental jaren verzamelt de Kiesraad wel op eigen initiatief uitslagen en opkomstcijfers en maakt ze door middel van zijn databank toegankelijk voor geïnteresseerden. De aanlevering door gemeenten gebeurt echter op vrijwillige basis en dat neemt nogal eens geruime tijd in beslag. De Kiesraad acht het wenselijk om voor deze gegevensverzameling een wettelijke basis te creëren. Alleen dan kunnen voor de aanlevering van de uitslagen door gemeenten termijnen worden gesteld, kan de Kiesraad zich verzekeren van een spoedige aanlevering en wordt een snelle openbaarmaking van bedoelde gegevens gewaarborgd.

4. Opmerkingen ten behoeve van voorlichting en instructie

4.1 Ronselen van volmachten

Rond de gemeenteraadsverkiezingen verschenen er berichten in de media over mogelijk ronselen van onderhandse volmachten door politieke partijen en kandidaten. Burgemeesters, gemeentebambtenaren, media, politieke partijen en individuele kandidaten benaderden het Informatiepunt Verkiezingen met vragen over de (on)mogelijkheden van politieke partijen om volmachtstemmen voor zich te winnen. Gemeenten met name stelden vragen over de juridische mogelijkheden om ronselen van volmachten te voorkomen en daar in voorkomende gevallen tegen op te treden. Het ronselen van onderhandse volmachten is in de Kieswet strafbaar gesteld. De vraag of de huidige strafbaarstelling wijziging behoeft, is een vraag die wordt meegenomen in een onderzoek dat de Kiesraad op dit moment uitvoert naar de strafbaarstelling van kiesrechtdelicten en het vervolgingsbeleid in het algemeen.

In het kader van de evaluatie van de verkiezingen heeft de Kiesraad al wel nader onderzoek gedaan naar het stemmen bij volmacht in gemeenten met een opvallend hoog percentage volmachtstemmen. Het gemiddeld aantal geldige stemmen dat door middel van een volmacht is uitgebracht, bedroeg bij de gemeenteraadsverkiezingen 10,3%. Een 20-tal gemeenten kende evenwel een percentage volmachtstemmen van 13,5 of meer.²⁰ Wanneer wordt ingezoomd op het percentage volmachtstemmen per stembureau, dan komt ook een aantal gemeenten naar voren dat op zich gemiddeld niet opvallend hoog scoorde, maar in bepaalde stembureaus wel. De Kiesraad heeft contact opgenomen met de burgemeesters van de (21) gemeenten met stembureaus waar 20% of meer van de stemmen bij volmacht is uitgebracht. De ontvangen reacties laten een veelheid aan vermoedelijke verklaringen zien. In een enkel geval ging het om een administratieve fout (stempassen die abusievelijk waren geteld als volmachtbewijzen). Als belangrijkste verklaring wordt genoemd de demografische samenstelling van de betreffende stemdistricten. In geen enkele reactie wordt een vermoeden uitgesproken van mogelijke onregelmatigheden, bijvoorbeeld in de vorm van ronselen van volmachten. Bij de Europese parlementsverkiezing bedroeg het percentage volmachtstemmen 11,1. Het aantal gemeenten met een percentage volmachtstemmen van 13,5% of meer bedroeg bij deze verkiezing 44 en het aantal gemeenten dat een of meer stembureaus telde met een percentage volmachtstemmen van 20% of hoger bedroeg bij deze verkiezing 28 (in totaal 64 stembureaus). Vergelijking tussen beide verkiezingen leert dat deels sprake was van dezelfde gemeenten met hoge aantallen volmachtstemmen (15) en in een aantal gevallen vermoedelijk zelfs van dezelfde stembureaus. Op dit moment vindt nader

¹⁹ Kamerstukken II, 2013-2014, 31 142, nr. 42, p. 1.

²⁰ Nadere gegevens over het aantal volmachtstemmen per gemeente en per stembureau zijn verwerkt in een rapportage die te vinden is op de website van de Kiesraad (www.kiesraad.nl).

Datum
24 juli 2014

Ons kenmerk
2014-0000355197

Onderdeel
Secretariaat Kiesraad

Blad
9 van 11

verdiepend onderzoek plaats naar het stemmen bij volmacht bij beide verkiezingen. De Kiesraad verwacht dit onderzoek later dit jaar te kunnen afronden.

De gestelde vragen en berichtgeving in de media over het ronselen van volmachtstemmen, tonen hoe dan ook aan dat er veel behoefte bestaat aan betere voorlichting over wat wel of niet valt onder de strafbaarstelling van ronselen van volmachten. Verzocht wordt dan ook hier bij volgende verkiezingen meer aandacht aan te besteden, bijvoorbeeld in de voorlichtingscampagne en in circulaires die vanuit het ministerie van BZK aan gemeenten worden gezonden.

4.2 *Filmen tijdens stemopneming*

Mede ingegeven door de kennelijke irritatie over de late bekendmaking van de uitslag voor de Europese parlementsverkiezing, zijn door de website GeenStijl en onderzoeksbureau Peil.nl acties op touw gezet waarbij kiezers werden opgeroepen om na afloop van de stemming bij de telling in het stemlokaal aanwezig te zijn. De uitslagen die aldaar werden voorgelezen, konden zij vervolgens aan hen doorgeven. Door zo'n 1.500 kiezer is gehoor gegeven aan deze oproep. Zij waren in het stemlokaal aanwezig en hebben de telling onder andere gefilmd en gefotografeerd. In een nieuwsbrief²¹ van het ministerie van BZK is vermeld dat de Kieswet niet verbiedt dat er tijdens de stemopneming door aanwezige kiezers foto's en video's worden genomen. Dit komt, gelet op het feit dat de stemming plaatsvindt in het openbaar – stemlokalen zijn openbaar toegankelijke ruimtes –, de transparantie in het verkiezingsproces ten goede. Van belang is uiteraard wel dat de orde in het stemlokaal hierdoor niet wordt verstoord. Het is een verantwoordelijkheid van de voorzitter om hierop toe te zien en in te grijpen, als bijvoorbeeld de tellers zouden worden gehinderd in hun werkzaamheden. Bij het Informatiepunt Verkiezingen zijn hierover vragen en klachten binnengekomen. Sommige stembureauvoorzitters voelden zich ongemakkelijk bij het filmen van de stemopneming en het voorlezen van de voorlopige telresultaten. De vraag ligt voor of er gelet op de onrust die het veroorzaakte regels gesteld zouden moeten worden voor het filmen tijdens de telling. De Raad ziet hiervoor op dit moment onvoldoende reden. Wel is het van belang bij de werving en instructie van stembureauleden meer aandacht te schenken aan dit onderwerp, zodat stembureauleden erop attent worden gemaakt dat er mogelijk in het stemlokaal gefilmd wordt en zij weten hoe hiermee omgegaan dient te worden. Aangeraden wordt dan ook het filmen in het stemlokaal een plek te geven in de instructie die door uw ministerie voor stembureauleden wordt opgesteld.

4.3 *Kwaliteit gemeentelijke registraties*

De Kiesraad heeft gesignaleerd dat veel registers met aanduidingen van politieke partijen van gemeentelijke centraal stembureaus niet op orde zijn. Het vermoeden bestaat dat er zelfs gemeenten zijn die in het geheel geen register bijhouden, hoewel zij hiertoe op grond van artikel G 3, eerste lid, van de Kieswet wel verplicht zijn. Voorgesteld wordt het belang van het op orde houden van een gemeentelijk register met aanduidingen bij de gemeenten onder de aandacht te brengen.

5. Overige opmerkingen

5.1 *'Spookstemmen'*

Het proces-verbaal van de stembureaus (N 10) is zodanig aangepast dat de tellingen in het model zijn vereenvoudigd. Nieuw is ook dat in het proces-verbaal moet worden aangegeven of er een verschil is tussen het aantal toelaten kiezers en het aantal getelde stembiljetten en wat hiervan de oorzaak is. Na afloop van de

²¹ Nieuwsbrief 13 Verkiezing van de leden van het Europees Parlement 2014 d.d. 8 mei 2014.

Datum
24 juli 2014

Ons kenmerk
2014-0000355197

Onderdeel
Secretariaat Kiesraad

Blad
10 van 11

gemeenteraadsverkiezingen bleek dat er regelmatig sprake was van onverklaarde telverschillen, in de media ook wel 'spookstemmen' genoemd. Na afloop van de verkiezing voor het Europees Parlement bleek het aantal onverklaarde telverschillen opvallend veel minder te zijn. Vermoed wordt dat de processen-verbaal nauwkeuriger zijn ingevuld en dat een betere controle heeft plaatsgevonden op die ingevulde processen-verbaal. Voor een deel gaat het bij deze telverschillen om eenvoudige verschrijvingen. De Kiesraad is van mening dat er onvoldoende aanleiding bestaat voor het doorvoeren van aanpassingen in het proces en/of het proces-verbaal. Het recent gewijzigde proces-verbaal is door 'de praktijk' positief ontvangen en het is verstandig om hier de komende tijd nog meer ervaring mee op te doen. De verklaringen voor de telverschillen geven inzicht in het verloop van de telling en benadrukken het belang van een correcte telling.

5.2 Bekendmaking van de uitslag

De stemming voor de verkiezing van het Europees Parlement vond plaats op donderdag. Op basis van Europese wetgeving mochten de uitslagen niet officieel bekend worden gemaakt voordat de laatste stembussen in alle lidstaten gesloten waren, te weten zondagavond om 23.00 uur.²² Bekendmaking van exit-polls na afloop van de stemming waren wel mogelijk. Van de zijde van het ministerie van BZK is aangegeven dat het wel mogelijk was dat hoofdstembureaus hun ambtelijk berekende uitslagen op zondagavond om 23.00 uur doorgaven aan persbureaus. Dit, vooruitlopend op hun openbare zitting van maandag 26 mei. Alle hoofdstembureaus hebben hier gehoor aan gegeven. De Kiesraad heeft vervolgens op vrijdag 30 mei 2014 de definitieve uitslag bekend gemaakt. Uit onder andere mediaberichten bleek dat er onduidelijkheid en ergernis was over de zogenoemde late bekendmaking van de uitslag. Men begreep niet dat er op de verkiezingsavond zelf van overheidswege geen uitslagen naar buiten mochten worden gebracht en vond het vreemd dat persbureaus en niet de overheid op zondagavond de uitslagen bekendmaakten.

De Raad heeft vernomen dat u, voornemens bent te onderzoeken of het mogelijk is de stemming voor de verkiezing van de Nederlandse leden van het Europees Parlement in de toekomst op zondag te laten plaatsvinden. In geval van een stemming op zondag kunnen burgemeesters aan het einde van de dag, net als bij andere verkiezingen, de resultaten op partijniveau aan de media doorgeven. De vaststelling van de officiële uitslag kan dan later in alle zorgvuldigheid plaatsvinden. Er zijn hiertegen echter ook principiële en uitvoeringstechnische bezwaren in te brengen. Een goede afweging tussen de voor- en nadelen is hier op z'n plaats. De Kiesraad wacht met belangstelling de uitkomst af van het politieke debat dat hierover gevoerd zal gaan worden.

Voor het geval de verkiezing van de Nederlandse leden van het Europees Parlement gehandhaafd blijft op donderdag stelt de Kiesraad voor om de mogelijkheid te behouden dat de hoofdstembureaus op zondagavond uitslagen verstrekken aan de media, maar dan beperkt tot uitslagen op partijniveau. De media kunnen vervolgens op basis hiervan op zondagavond op partijniveau de voorlopige uitslag bekendmaken, waarna de Kiesraad als centraal stembureau een aantal dagen later de definitieve uitslag vaststelt. De Kiesraad is bereid de ondersteunende software voor het verkiezingsproces (OSV) zodanig aan te passen, dat het verstrekken van een bestand met uitslagen op partijniveau daarin ondersteund wordt.

5.3 Toegang nieuwe partijen tot verkiezingen en media

In de zitting waarin de Kiesraad de uitslag van de verkiezing voor het Europees Parlement heeft vastgesteld, zijn door twee kiezers bezwaren ingediend over, wat zij

²² Zie artikel 10, tweede lid, van de Akte inzake de rechtstreekse verkiezing van de leden van het Europees Parlement.

Datum
24 juli 2014

Ons kenmerk
2014-0000355197

Onderdeel
Secretariaat Kiesraad

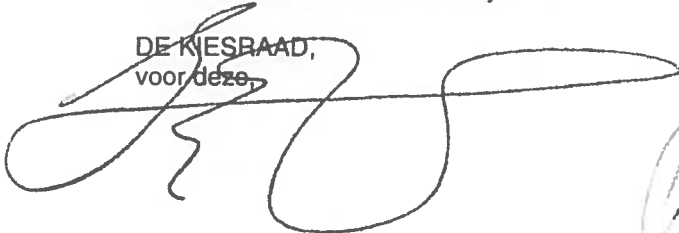
Blad
11 van 11

noemden, het gebrek aan toegang voor nieuwe politieke groeperingen tot de verkiezingen en de media. Een thema, dat wel vaker rond verkiezingen aan de orde wordt gesteld. Nieuwe partijen beklagen zich nogal eens over de naar hun mening hoge drempels die worden opgeworpen voor deelname aan verkiezingen; zij refereren daarbij aan de wettelijke vereiste waarborgsom en verplichting tot ondersteuning van kandidatenlijsten, het feit dat alleen in het vertegenwoordigend orgaan zitting hebbende partijen voor subsidiëring in aanmerking komen en de beperkte aandacht die zij krijgen in de media. Het feit dat de media deels met publieke middelen worden betaald en vervolgens geheel zelfstandig kunnen bepalen welke partijen wel en niet worden uitgenodigd voor debatten – en nieuwe partijen veelal niet – zien nieuwe partijen als strijdig met het "level playing field"-beginsel dat ten grondslag behoort te liggen aan democratische verkiezingen. De Kiesraad is van mening dat de huidige Kieswet de toegang voor nieuwe partijen tot de verkiezingen in voldoende mate garandeert. De Raad ziet voorts geen reden voor nadere regelgeving ter zake van de wijze waarop nieuwe partijen door de media worden benaderd.

5.4 Dubbele registratie van kiesgerechtigdheid

Rond de verkiezing voor de Nederlandse leden van het Europees Parlement bleek dat de registratie van de kiesgerechtigdheid in de landen van de Europese Unie verschillend is geregeld. Op dit moment is geen sluitend registratiesysteem voorhanden, dat voorkomt dat EU-burgers in een aantal gevallen twee keer hun stem kunnen uitbrengen, namelijk in het land waar zij woonachtig zijn en in het land waarvan zij de nationaliteit bezitten. De Kiesraad dringt aan op een internationaal onderzoek naar de knelpunten hiervoor en naar mogelijke oplossingen. Inschakeling hierbij van de Electoral Management Bodies (EMB's) van de lidstaten van de EU komt de Raad in dit verband wenselijk voor.

DE KIESRAAD,
voor deze,

H.R.B.M. Kummeling,
voorzitter

M. Bakker,
secretaris-directeur

Bijlage bij advies Kiesraad d.d. 24 juli 2014

Wetstechnische opmerkingen

Toezenen lijsten aan hoofdstembureaus

Advies: Het schrappen van de in artikel I 1, tweede lid van de Kieswet opgenomen bepaling dat het centraal stembureau de hoofdstembureaus op de tweede dag na de kandidaatstelling een afschrift van de ingeleverde kandidatenlijsten zendt.

Toelichting: Met ingang van 1 december 2013 is in artikel J 21 van de Kieswet bepaald dat de burgemeester van een gemeente de verantwoordelijkheid draagt voor het drukken van de stembiljetten. Voorheen lag deze verantwoordelijkheid wettelijk gezien bij de hoofdstembureaus. De bepaling dat het centraal stembureau de definitief vastgestelde kandidatenlijsten, na de zitting waarin het besluit over de geldigheid van de lijsten en het verstrijken van de beroepstermijn, naar de hoofdstembureaus zendt, is dan ook geschrapt. Op grond van artikel I 1, tweede lid van de Kieswet draagt het centraal stembureau er bij de verkiezing van de leden van de Tweede Kamer en provinciale staten van een provincie die uit meer dan één kieskring bestaat, echter nog wel zorg voor dat de hoofdstembureaus op de tweede dag na de kandidaatstelling een afschrift van de kandidatenlijsten ontvangen die voor de desbetreffende kieskring zijn ingeleverd. Deze bepaling kan geschrapt worden nu hij geen doel meer dient en de gemeenten de verantwoordelijkheid dragen voor het drukken van de stembiljetten.

Registratie als kiezer en aanmaken kiezersregister

Advies: Gelijktrekken van de laatste dag voor indiening van verzoeken tot registratie als kiezer in het buitenland en verzoeken om per brief te stemmen kunnen worden ingediend, met het moment waarop de kiezersregisters worden aangemaakt (de dag van kandidaatstelling).

Toelichting: Verzoeken tot registratie als kiezer in het buitenland door Nederlanders die in het buitenland woonachtig zijn, dienen uiterlijk zes weken voor de dag van stemming te zijn ontvangen door het orgaan waarbij het verzoek moet worden ingediend (artikel D 3b, derde lid van de Kieswet). Ook personen die in Nederlandse gemeenten als kiezer staan geregistreerd, maar vanuit het buitenland per brief aan de stemming willen deelnemen – hetgeen voor de Europese parlementsverkiezing mogelijk was – dienen daartoe uiterlijk zes weken voor de stemming een verzoekschrift in te dienen bij de burgemeester van de gemeente waar zij als kiezer geregistreerd zijn (artikel M 3, eerste lid van de Kieswet). Voor de afgelopen verkiezing voor het Europees Parlement betekende dit uiterlijk 10 april 2014. Het kiezersregister dient echter reeds op de 44^e dag voor de stemming te worden opgemaakt, dat was 8 april 2014. Door uw ministerie is aan gemeenten gevraagd om achteraf nog kiezers aan het register toe te voegen. Raadzaam is deze twee momenten gelijk te trekken, zodat correctie achteraf niet meer nodig is.

Onverenigbare functies stembureauleden

Advies: Artikel E 4, tweede lid, onder b, van de Kieswet zodanig wijzigen dat ook voor burgemeesters geldt dat zij niet zowel stembureau lid als lid van het hoofd- en centraal stembureau kunnen zijn. Middels een nieuwsbrief of circulaire nogmaals bij gemeenten onder de aandacht brengen dat raadsleden en kandidaten weliswaar als stembureau lid benoemd kunnen worden, maar dat hier terughoudendheid op zijn plaats is.

Toelichting: Bij het Informatiepunt Verkiezingen zijn vragen binnengekomen over met het stembureau lidmaatschap onverenigbare functies. In de eerste plaats was er de vraag of een burgemeester als stembureau lid mag functioneren, aangezien deze niet benoemd wordt, maar van rechtswege voorzitter is van het hoofdstembureau (artikel E 7 van de Kieswet). Op grond van deze bepaling zou een burgemeester, omdat hij niet benoemd wordt, strikt genomen dus tevens zitting kunnen nemen in een stembureau. De achterliggende gedachte van het verbod op het tegelijkertijd vervullen van beide functies, is echter het voorkomen dat een lid van het hoofd- of centraal stembureau zijn eigen werkzaamheden controleert. Vanuit deze gedachte is het niet wenselijk dat een burgemeester tevens lid is van een stembureau. Een tekstuele wijziging van artikel E 4, tweede lid, onder b, van de Kieswet is voldoende om dit ook in de Kieswet neer te leggen.

Ook werd er vaak gevraagd of zittende raadsleden, wethouders en kandidaten zitting kunnen nemen in een stembureau. Dit vanwege het belang dat zij kunnen hebben bij een bepaalde verkiezingsuitslag. Eerder hebben zowel het kabinet als de Kiesraad aangegeven dat het wenselijk is terughoudend te zijn bij het benoemen van deze personen als stembureau lid.¹ Voorgesteld wordt, gelet op het aantal vragen dat hierover gesteld wordt, dit standpunt opnieuw onder de aandacht te brengen bij gemeenten in een nieuwsbrief of circulaire.

Informatie op de stempas

Advies: Nadere regels stellen over welke persoonsgegevens op de stempas dienen te staan, hetgeen in het model voor de stempas (model J 7) kan worden verwerkt.

Toelichting: Er bestaat onduidelijkheid over de informatie en persoonsgegevens die ten behoeve van de adressering op de stempas worden gezet. De Kieswet en het Kiesbesluit geven hier geen duidelijkheid over en op het model voor de stempas (model J 7) staat evenmin welke gegevens dit dienen te zijn. Op dit moment wordt door gemeenten veelal een praktisch motief aangehaald voor plaatsing van de geboortedatum op de stempas: controle van de identiteit en kiesgerechtigdheid van degene die zich bij het stembureau meldt. Van overheidswege is gecommuniceerd om, afgezien van de naam van een kiezer, geslacht en geboortedatum te vermelden om de identiteit te kunnen vaststellen.² Er zijn echter kiezers die hier bezwaar tegen hebben (de stempas wordt soms zonder envelop of in een vensterenvelop verzonden en de geboortedatum zou hiermee zichtbaar zijn voor anderen). Ook zijn er kiezers die er bezwaar tegen hebben dat er in de adressering gegevens zijn opgenomen als: 'weduwe van', 'echtgenote van' en uitgeschreven voornamen, hetgeen door sommige gemeenten wordt gedaan. In zowel de Kieswet als het Kiesbesluit is echter niets voorgeschreven over de persoonsgegevens op de stempas. Omdat dit onderwerp ook bij eerdere verkiezingen tot vragen heeft geleid, raadt de Kiesraad aan nadere regels op te nemen over welke persoonsgegevens op de stempas dienen te staan, en hierbij bij voorkeur aan te sluiten bij de gegevens die zijn opgenomen in de basisregistratie persoonsgegevens (BRP). Dit kan bijvoorbeeld in het model voor de stempas (model J 7) worden verwerkt.

Wijze van vermelding kandidaat

Advies: In het Kiesbesluit bepalen dat de schrijfwijze van een kandidaat overeenkomstig de basisregistratie persoonsgegevens (BRP) is. Indien u van mening bent dat de BRP bij de vermelding van een kandidaat niet leidend is en hier niet toe overgaat, in model H 1 spreken van 'voorletter(s)'.

Toelichting: Een onderwerp dat verduidelijking behoeft is of de wijze van vermelding van een kandidaat op de kandidatenlijst dient overeen te stemmen met de vermelding van de betreffende persoon in de gemeentelijke basisregistratie persoonsgegevens (BRP). In artikel H 2, eerste lid, van het Kiesbesluit en het model voor de kandidatenlijst (model H 1) staat weliswaar aangegeven welke gegevens van de kandidaat moeten worden vermeld, maar het blijft onduidelijk of een kandidaat mag volstaan met het vermelden van één voorletter als hij meerdere voornamen bezit. In het Kiesbesluit is bepaald dat een kandidaat op de kandidatenlijst wordt vermeld met naam, voorletters, geboortedatum en gemeente of woonplaats. Achter de voorletters kan tussen haakjes de roepnaam van een kandidaat worden vermeld. In de praktijk blijkt dat er kandidaten zijn die er de voorkeur aan geven om slechts de voorletter van hun eerste voornaam te gebruiken of de voorletter van hun roepnaam. De Kiesraad adviseert hierover duidelijkheid te creëren door in het Kiesbesluit te bepalen dat de schrijfwijze van een kandidaat overeenkomstig de BRP is³, hetgeen ook de voorkeur van de gemeenten heeft.

BSN

Advies: Meer duidelijkheid creëren over het gebruik van het burgerservicenummer (BSN) in het verkiezingsproces.

Toelichting: Bij de afgelopen verkiezingen is voor de eerste maal gebruik gemaakt van het burgerservicenummer (BSN). Het BSN diende te worden ingevuld op de instemmingsverklaring waarmee de kandidaat instemde met zijn kandidaatstelling op een lijst (model H 9). Gebleken is dat

¹ Kamerstukken II, 2011-2012, 33 258, nr. 7, p. 2.

² Dit advies is onder andere gegeven in de circulaire van 19 maart 2009 van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.

³ Gelet op de nieuwe en vereenvoudigde lay-out van de modellen, is het opnemen van een voetnoot in het model volgens de Kiesraad niet wenselijk.

het gebruik van het BSN tot vragen heeft geleid. Een van de vragen was of het invullen van het BSN op het betreffende model verplicht was. Na overleg met uw ministerie is besloten dat het BSN wel ingevuld moet worden, maar dat het niet vermelden ervan niet als verzuim wordt aangemerkt. Noch uit de Kieswet, noch uit het Kiesbesluit volgt dat het niet invullen van het BSN op de verklaring als verzuim moet worden aangemerkt. Dit antwoord leidde in de praktijk tot verwarring en leverde de vraag op wat dan de status is van het invullen ervan. Een andere vraag is of het BSN, nu het op de instemmingsverklaring voor de kandidaatstelling wordt ingevuld, ook na de kandidaatstellingsperiode mag worden gebruikt, bijvoorbeeld om het actuele adres te controleren bij een latere benoeming. Op basis van jurisprudentie is gebleken dat, indien een kopie van het paspoort moet worden overgelegd voor correspondentie met het centraal stembureau, het BSN door de burger niet mag worden weggelakt en de kopie niet geanonimiseerd mag worden.⁴ Dit verhoudt zich niet met de stelling dat het niet invullen van het BSN op de instemmingsverklaring geen gevolgen heeft. Hiernaast levert het gebruik van het BSN in het verkiezingsproces praktische voordelen op, aangezien personen hierdoor snel kunnen worden teruggevonden in de BRP voor bijvoorbeeld de controle van de kiesgerechtigdheid en de schrijfwijze van kandidaten. De Kiesraad ziet om deze reden graag dat er meer duidelijkheid wordt gegeven over het gebruik van het BSN in het verkiezingsproces en raadt aan het invullen van het BSN verplicht te stellen.

Adressering vervangende stempas

Advies: In de artikelen J 7 en J 8 van de Kieswet bepalen dat de stempas en vervangende stempas moeten worden verzonden naar het BRP-adres van de kiezer.

Toelichting: Rond de afgelopen verkiezingen zijn bij het Informatiepunt Verkiezingen vragen binnengekomen over de verzending van de vervangende stempas. Er heerste onduidelijkheid over de vraag of de stempas naar het BRP-adres (voorheen GBA-adres) van de kiezer moest worden verzonden of dat de kiezer er ook voor kon kiezen om de vervangende stempas op een ander adres te laten bezorgen. De Kiesraad ging er tot op heden van uit dat een stempas, en ook een vervangende stempas, bij verzending alleen naar het BRP-adres van de kiezer kon worden verzonden. Hoewel dit niet expliciet uit de Kieswet of het Kiesbesluit volgt, lijkt dit ook logisch gelet op het feit dat de kiesgerechtigdheid wordt ontleend aan de gemeentelijke basisregistratie persoonsgegevens (BRP) en correspondentie met inwoners van een gemeente via dit adres loopt.

De door het Informatiepunt ontvangen vragen hadden betrekking op het zogenoemde model J 8 (het verzoek om een vervangende stempas). Dit model laat de mogelijkheid open de vervangende stempas op een ander (post)adres te laten bezorgen. Dit formulier is door uw ministerie in een nieuwsbrief aan de gemeenten ter beschikking gesteld.⁵ Aangezien dit formulier geen basis heeft in de Kiesregeling behorende bij de Kieswet (voorheen Modellenregeling), is het in de nieuwsbrief ten onrechte aangehaald als 'model' J 8, hetgeen voor verwarring heeft gezorgd. Ook het feit dat het formulier de mogelijkheid open laat om een vervangende stempas naar een ander adres dan het BRP-adres te zenden, riep vragen op. De Kiesraad acht dit niet wenselijk. Gemeenten dienen hiervoor een aparte administratie bij te houden, hetgeen een grote administratieve last betekent. Bovendien vergroot het de kans op misbruik. De Kiesraad vindt dit onwenselijk en adviseert in de artikelen J 7 en J 8 van de Kieswet nader te bepalen dat zowel de stempas als de vervangende stempas wordt verzonden naar het BRP-adres van de kiezer.

Terinzagelegging proces-verbaal in Caribisch Nederland

Advies: In artikel Ya 4 van het Kiesbesluit alsnog opnemen dat het proces-verbaal I 4 op het bestuurskantoor in Caribisch Nederland ter inzage wordt gelegd.

Toelichting: In artikel I 1 van het Kiesbesluit is bepaald dat de processen-verbaal van de in de artikelen I 1 en I 4 van de Kieswet bedoelde zittingen ter inzage worden gelegd bij het centraal stembureau tot en met de dag waarop de kandidatenlijsten openbaar worden gemaakt. Op grond van artikel Ya 4, eerste en tweede lid, van het Kiesbesluit, worden afschriften van de processen-verbaal van de zitting bedoeld in artikel I 1 van de Kieswet bij de verkiezing van de leden van de Tweede Kamer respectievelijk het Europees Parlement, tevens ter inzage gelegd op het bestuurskantoor in Bonaire, Sint Eustatius en Saba. Het centraal stembureau draagt er zorg voor dat de processen-verbaal daartoe langs elektronische weg ter kennis worden gebracht van de gezaghebbers van

⁴ ABRvS, 14 februari 2014, 201401212/1/A2.

⁵ Nieuwsbrief 1 Verkiezingen leden van de gemeenteraad en Europees Parlement 2014 d.d. 1 oktober 2013.

Bonaire, Sint Eustatius en Saba. Gebleken is dat het proces-verbaal van de zitting bedoeld in artikel 14 van de Kieswet abusievelijk niet ter inzage hoeft te worden gelegd op het bestuurskantoor. Verzocht wordt deze omissie te herstellen en de terinzagelegging van dit proces-verbaal alsnog op te nemen in artikel 4 van het Kiesbesluit.

Vermelding kiezerspas in processen-verbaal

Advies: In de processen-verbaal N 10-1 en N 11 de definitie 'geldig volmachtbewijs (schriftelijk of via ingevulde achterkant van stempas)' aan passen, door aan de betreffende tekst toe te voegen 'of kiezerspas', zodat duidelijk is dat ook onderhandse volmachten door middel van de overdracht van een kiezerspas hieronder vallen.

Toelichting: Kiezers die bij volmacht willen stemmen, kunnen een onderhandse volmacht afgeven door middel van het invullen van de achterkant van de aan hen verstrekte stempas of kiezerspas (artikel L 2, eerste lid, van de Kieswet). Uit de modellen voor de processen-verbaal N 10-1 (proces-verbaal van een stembureau) en N 11 (Vaststelling aantal stemmen in gemeente of openbaar lichaam) ten aanzien van het aantal toegelaten kiezers, blijkt niet ondubbelzinnig dat volmachtstemmen die zijn uitgebracht door ondertekening van de achterkant van een kiezerspas, ook worden meegeteld bij de categorie volmachtbewijzen. Bij de categorie stemmen bij volmacht wordt een volmacht namelijk als volgt gedefinieerd: 'geldig volmachtbewijs (schriftelijk of via ingevulde achterkant van stempas)'. De Raad adviseert deze definitie zodanig aan te passen – door aan de betreffende tekst toe te voegen 'of kiezerspas' – dat ook duidelijk is dat onderhandse volmachten door middel van de overdracht van een kiezerspas hieronder vallen.

Kopie identiteitsbewijs bij aanvraag kiezerspas

Advies: In de Kieswet de bepaling opnemen dat bij de aanvraag van een kiezerspas een (kopie) legitimatiebewijs moet worden overgelegd.

Toelichting: Er zijn bij het Informatiepunt Verkiezingen vragen binnengekomen over de aanvraag van een kiezerspas en schriftelijke volmacht en het overleggen van een (kopie) identiteitsbewijs hiervoor. Op grond van de huidige bepalingen (artikel K 6 en artikel L 8 van de Kieswet) is het overleggen van een kopie van een identiteitsdocument hiervoor niet verplicht. Dit maakt het in beide gevallen mogelijk dat het verzoek daartoe wordt ingediend door iemand onder een andere naam. Anders dan bij de kiezerspas het geval is, heeft de wetgever ten aanzien van het aanvragen van een schriftelijke volmacht er bewust voor gekozen om het overleggen van een kopie identiteitsbewijs niet verplicht te stellen. De gedachte hierachter is dat kiezers die geen identiteitsbewijs meer hebben, of over een verlopen identiteitsbewijs beschikken, alsnog de mogelijkheid wordt geboden aan de stemming deel te nemen. Na inwilliging van het verzoek ontvangt een volmachtgever weliswaar een bericht dat zijn verzoek is ingewilligd en de volmacht naar de gemachtigde is gezonden, maar de eenmaal verleende volmacht kan echter niet meer worden ingetrokken. De gedupeerde kiezer heeft dus geen mogelijkheden meer om gebruik te maken van zijn stemrecht. Ook bij het aanvragen van een kiezerspas door iemand anders, is dit het geval. Hoewel de kans groot is dat de fraudeur in dat geval niet kan stemmen met de oneigenlijk aangevraagde stempas omdat hij zich niet kan identificeren in het stemlokaal, heeft de kiesgerechtigde zelf geen mogelijkheden meer om te stemmen. Dergelijk misbruik van de kiezerspas kan gemakkelijk voorkomen worden door te bepalen dat bij de aanvraag van een kiezerspas een (kopie) legitimatiebewijs moet worden overgelegd. De Raad stelt dan ook voor de regeling overeenkomstig aan te passen.

Overzicht volmachtstemmen verkiezingen gemeenteraden d.d. 19 maart 2014 en Europees Parlement d.d. 22 mei 2014

(Bijlage bij advies Kiesraad d.d. 21 juli 2014)

Als gevolg van de wet van 3 juli 2013, Stb. 289, tot wijziging van de Kieswet in combinatie met het gebruik van de uitslagensoftware OSV (= Ondersteunende Software Verkiezingen) beschikt de Kiesraad thans over exacte gegevens wat betreft aantallen volmachtstemmen. Deze aantallen moeten namelijk worden vermeld in de processen-verbaal van de stembureaus, de hoofdstembureaus en de centrale stembureaus.

Gemeenteraadsverkiezingen 19 maart 2014

Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 19 maart 2014 werden 10,3% geldige volmachtstemmen uitgebracht. Dit percentage valt binnen de range die bekend is uit eerder verkiezingsonderzoek (10-13%).

Wanneer op gemeenteniveau wordt gekeken, dan blijkt dat in een aantal gemeenten (20) sprake was van een opvallend hoog percentage volmachtstemmen. In onderstaande tabel A zijn de gemeenten opgenomen met een percentage volmachtstemmen van 13,5% of hoger.

Tabel A. Volmachtstemmen gemeenten

Regio	Geldige stemmen	Geldige volmachtbewijzen	Percentage volmacht
Urk	10155	2071	20,4%
Rucphen	8905	1707	19,2%
Neder-Betuwe	11410	1810	15,9%
Tholen	12423	1939	15,6%
Hulst	13006	2019	15,5%
Ameland	2217	334	15,1%
Aalburg	6520	959	14,7%
Vlieland	579	85	14,7%
Reimerswaal	11634	1656	14,2%
Edam-Volendam	14427	2049	14,2%
Tubbergen	9967	1388	13,9%
Voerendaal	6437	894	13,9%
Dinkelland	12922	1792	13,9%
Gorinchem	14253	1970	13,8%
Gulpen-Wittem	7872	1088	13,8%
West Maas en Waal	9353	1291	13,8%
Leerdam	8742	1201	13,7%
Werkendam	12059	1656	13,7%
Maasdriel	10908	1491	13,7%
Korendijk	5459	739	13,5%

Wordt gekeken op stembureauniveau dan blijkt dat 21 gemeenten een of meer stembureaus telden met een percentage volmachtstemmers van 20 of hoger.

In onderstaande tabel B zijn stembureaus opgenomen met een percentage volmachtstemmen van 20% of hoger.

Tabel B. Volmachtstemmen stembureaus

Regio	Stemb. nr.	Geldige stemmen	Geldige volmachtbewijzen	Percentage volmacht
's-Gravenhage	535	1128	336	29,8%
's-Gravenhage	548	546	161	29,5%
's-Gravenhage	546	863	251	29,1%
's-Gravenhage	554	923	262	28,4%
Amersfoort	59	631	179	28,4%
's-Gravenhage	536	874	243	27,8%
's-Gravenhage	539	1171	325	27,8%
's-Gravenhage	531	694	192	27,7%
's-Gravenhage	530	657	176	26,8%
Utrecht	127	533	142	26,6%
Gorinchem	16	802	208	25,9%
Rucphen	10	716	182	25,4%
's-Gravenhage	209	1262	316	25,0%
's-Gravenhage	602	193	48	24,9%
Rucphen	9	717	176	24,5%
Utrecht	161	816	199	24,4%
's-Gravenhage	527	751	183	24,4%
's-Gravenhage	533	571	139	24,3%
's-Gravenhage	808	951	231	24,3%
Sluis	14	183	44	24,0%
Zederik	1	1099	263	23,9%
Venlo	104	930	222	23,9%
Rotterdam	324	594	139	23,4%
's-Gravenhage	824	839	195	23,2%
's-Gravenhage	525	863	200	23,2%
Rucphen	8	666	154	23,1%
Sluis	15	474	109	23,0%
Rotterdam	339	508	116	22,8%
Rotterdam	337	693	158	22,8%
Rucphen	11	689	156	22,6%
's-Gravenhage	543	698	158	22,6%
Maassluis	14	389	88	22,6%
's-Gravenhage	544	583	131	22,5%
Tholen	1	880	196	22,3%
Zoetermeer	44	899	198	22,0%
Urk	7	1364	299	21,9%
Urk	4	1410	307	21,8%
Amsterdam	512	485	105	21,6%
Rotterdam	427	620	134	21,6%
's-Gravenhage	613	491	105	21,4%
Hulst	6	366	78	21,3%
Urk	8	1192	254	21,3%

Rotterdam	331	611	129	21,1%
Urk	5	1218	257	21,1%
Helmond	102	1042	219	21,0%
Rucphen	12	468	98	20,9%
's-Gravenhage	541	1046	219	20,9%
Utrecht	122	552	114	20,7%
Medemblik	5	413	85	20,6%
Heerlen	14	146	30	20,5%
Rucphen	6	844	173	20,5%
Dordrecht	33	567	116	20,5%
Urk	6	1268	259	20,4%
Rhemen	11	240	49	20,4%
Rucphen	5	663	135	20,4%
Rotterdam	16	893	180	20,2%
Gorinchem	15	713	143	20,1%
Werkendam	3	984	197	20,0%
's-Gravenhage	538	666	133	20,0%

Opvallend in deze tabel is het hoge aantal stembureaus met veel volmachtstemmers in de gemeente 's-Gravenhage (20). Ook de gemeenten Rotterdam (6) en Rucphen (5) scoorden hoog. Waar laatstgenoemde gemeente ook gemiddeld over alle stembureaus hoog scoorde (zie tabel A), geldt dat niet voor een aantal andere gemeenten. Zo kende de gemeente 's-Gravenhage bijvoorbeeld gemiddeld slechts 12,5% volmachtstemmers. Ook de gemeente Rotterdam bijvoorbeeld kende geen afwijkend gemiddeld percentage (11 %).

De Kiesraad heeft contact opgenomen met de burgemeesters van de 21 gemeenten, genoemd in tabel B, en hen gevraagd om een evt. verklaring voor de hoge percentages volmachtstemmen in de aangegeven stembureaus.

Uit de ontvangen reacties blijkt dat in een enkel geval sprake is geweest van een administratieve fout (stempassen die ten onrechte als volmachtbewijzen waren geteld). Enkele burgemeesters geven aan geen goede verklaring te kunnen geven voor de hoge percentages. Over het geheel genomen worden demografische factoren aangevoerd als mogelijke verklaringen voor de incidenteel hoge percentages volmachtstemmen:

- wijk met veel door de week elders werkende dan wel verblijvende inwoners;
- wijk met relatief veel oudere kiezers;
- combinatie stemmen en naar school brengen van kinderen;
- wijk met hoog percentage niet-Nederlanders (die de Nederlandse taal onvoldoende beheersen);
- wijk in gemeente in de grensstreek;
- wijk met (twee) grote kloosters;
- geloofsovertuiging;
- plichtsgetrouwe kiezers die weliswaar niet zelf, in persoon, gaan stemmen, maar die hun stem toch niet verloren willen laten gaan.

Europese Parlementsverkiezing 22 mei 2014

Bij de verkiezing voor de Nederlandse leden van het Europese Parlement bedroeg het percentage geldige volmachtstemmen 11,1. Ook in relatie tot deze verkiezing is onderzocht welke gemeenten een percentage volmachtstemmen kenden van 13,5% of meer. Dit overzicht is te vinden in Tabel C.

Tabel C. Volmachtstemmen gemeenten

Regio	Geldige stemmen	Geldige volmachtbewijzen	Percentage volmacht
Urk	5576	1212	21,7%
Neder-Betuwe	6780	1204	17,8%
Rucphen	4898	850	17,4%
Tholen	7657	1245	16,3%
Edam-Volendam	8193	1309	16,0%
Staphorst	6026	957	15,9%
Werkendam	7769	1214	15,6%
Maasdriel	6468	997	15,4%
Sliedrecht	7605	1166	15,3%
Aalburg	4237	647	15,3%
Reimerswaal	7508	1129	15,0%
Barneveld	19120	2866	15,0%
Hardinxveld-Giessendam	6120	917	15,0%
Tubbergen	5911	871	14,7%
Hendrik-Ido-Ambacht	8454	1241	14,7%
Neerijnen	3588	524	14,6%
Oudewater	3063	442	14,4%
Hulst	7280	1047	14,4%
Zwartewaterland	7169	1014	14,1%
Leerdam	5953	842	14,1%
Renswoude	1535	217	14,1%
Landerd	4331	610	14,1%
Rhenen	6487	911	14,0%
Korendijk	3651	512	14,0%
Alblasserdam	6198	868	14,0%
Katwijk	17076	2385	14,0%
Bunschoten	5539	771	13,9%
Veenendaal	19664	2734	13,9%
Zundert	4989	693	13,9%
Woudenberg	4570	632	13,8%
Zuidplas	12561	1736	13,8%
Reusel-De Mierden	2892	400	13,8%
Strijen	2783	384	13,8%
Landgraaf	9086	1252	13,8%
Deurne	8238	1133	13,8%
Wassenaar	8574	1176	13,7%
Oldebroek	6554	894	13,6%

Dinkelland	7503	1022	13,6%
Dantumadiel	5425	738	13,6%
Voerendaal	3823	520	13,6%
Woudrichem	4168	565	13,6%
Scherpenzeel	3436	464	13,5%
Asten	5076	686	13,5%
Brunssum	7175	967	13,5%

Het aantal gemeenten met een hoog percentage volmachtstemmen was bij deze verkiezing hoger dan bij de gemeenteraadsverkiezingen (44 vs. 20).

Tabel D bevat een overzicht van stembureaus met een percentage volmachtstemmen van 20% of hoger.

Tabel D. Volmachtstemmen stembureaus

Regio	Stemb. nr.	Geldige stemmen	Geldige volmachtbewijzen	Percentage volmacht
Utrecht	127	278	84	30,2%
's-Gravenhage	824	290	80	27,6%
's-Gravenhage	122	866	232	26,8%
's-Gravenhage	531	112	30	26,8%
Amsterdam	358	293	76	25,9%
Rhemen	11	221	56	25,3%
's-Gravenhage	311	663	168	25,3%
's-Gravenhage	536	224	56	25,0%
's-Gravenhage	602	74	18	24,3%
Urk	6	688	165	24,0%
Hendrik-Ido-Ambacht	2	531	127	23,9%
's-Gravenhage	533	186	44	23,7%
Urk	7	670	158	23,6%
Tubbergen	13	484	113	23,3%
's-Gravenhage	539	305	71	23,3%
Neder-Betuwe	4	769	179	23,3%
Urk	2	827	192	23,2%
Enschede	616	388	90	23,2%
Edam-Volendam	3	768	178	23,2%
's-Gravenhage	527	379	87	23,0%
's-Gravenhage	548	237	54	22,8%
Werkendam	3	669	152	22,7%
's-Gravenhage	535	207	47	22,7%
Barneveld	11	806	183	22,7%
Dinkelland	7	278	63	22,7%
Utrecht	179	408	92	22,5%
Barneveld	30	623	139	22,3%
Enschede	803	386	86	22,3%
Urk	8	701	154	22,0%
Urk	4	739	161	21,8%
's-Gravenhage	543	225	49	21,8%

's-Gravenhage	546	225	49	21,8%
Maasdriel	4	461	100	21,7%
Stichtse Vecht	27	367	79	21,5%
's-Gravenhage	808	265	57	21,5%
Rucphen	4	521	112	21,5%
Hendrik-Ido-Ambacht	14	275	59	21,5%
Urk	5	672	144	21,4%
Tholen	9	487	104	21,4%
Neerijnen	1	286	61	21,3%
Werkendam	5	599	126	21,0%
Werkendam	1	747	157	21,0%
Tilburg	58	348	73	21,0%
Kampen	14	306	64	20,9%
Lopik	4	431	90	20,9%
Staphorst	4	867	181	20,9%
Rucphen	8	539	112	20,8%
Barneveld	13	487	101	20,7%
Rotterdam	91	247	51	20,6%
Dinkelland	8	218	45	20,6%
Werkendam	2	640	132	20,6%
Dantumadiel	9	602	124	20,6%
Peel en Maas	2	516	106	20,5%
Urk	3	664	136	20,5%
Hendrik-Ido-Ambacht	5	572	117	20,5%
Rotterdam	339	191	39	20,4%
's-Gravenhage	264	500	102	20,4%
Neder-Betuwe	17	834	170	20,4%
Tholen	11	584	119	20,4%
Emmen	81	138	28	20,3%
Maasdriel	1	888	180	20,3%
Koggenland	3	685	138	20,1%
Smallingerland	22	275	55	20,0%
Neder-Betuwe	3	551	110	20,0%

Het aantal stembureaus met een hoog percentage volmachtstemmers was bij de verkiezing voor de Nederlandse leden van het Europees Parlement vrijwel even hoog als bij de gemeenteraadsverkiezingen (64 vs. 59).

Onderlinge vergelijking van de tabellen leert dat deels sprake was van dezelfde gemeenten (15) en in een aantal gevallen vermoedelijk zelfs van dezelfde stembureaus (19).¹

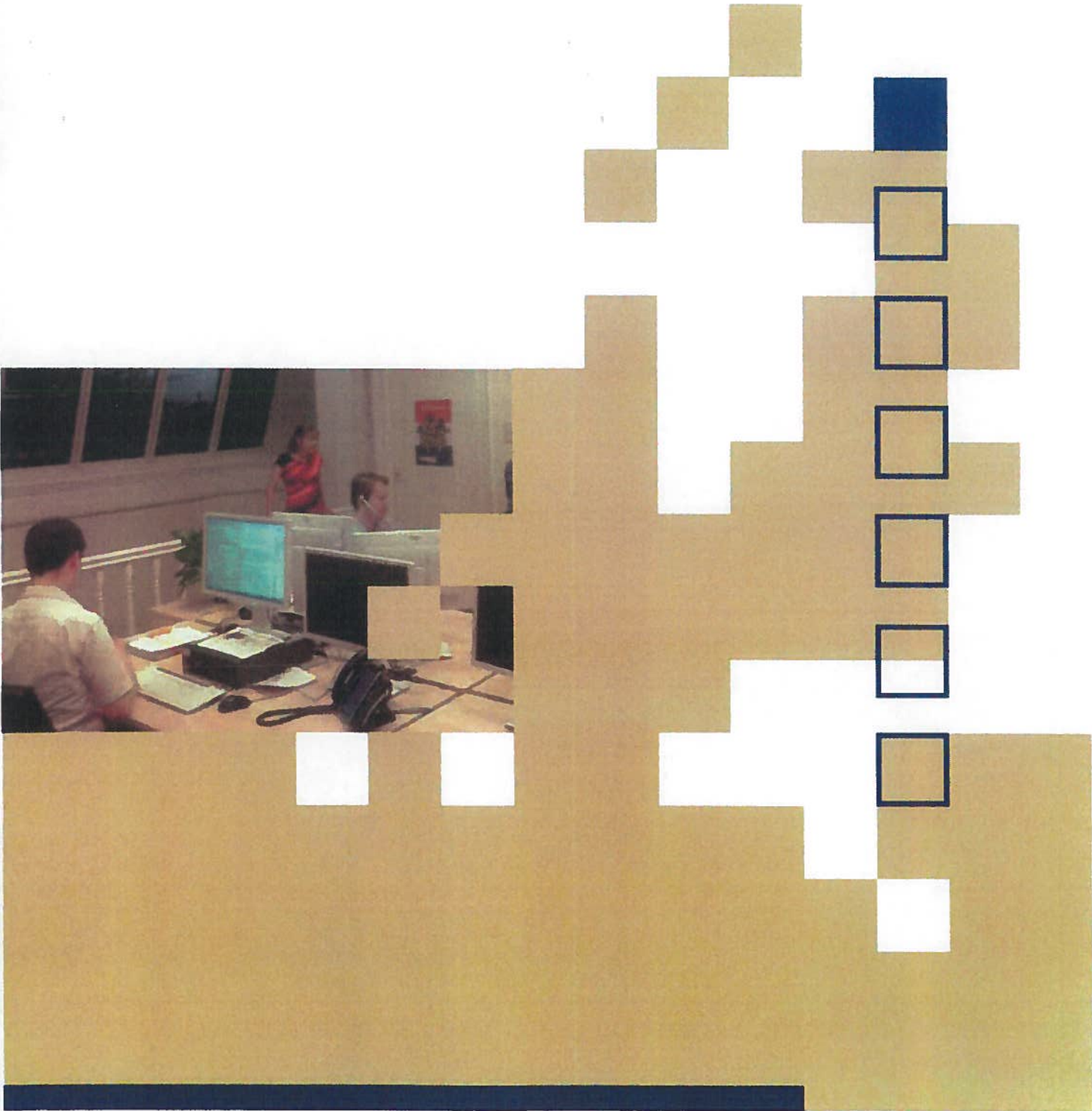
In opdracht van de Kiesraad doet de universiteit Twente op dit moment nader verdiepend onderzoek naar het stemmen bij volmacht bij de twee verkiezingen in 2014. Naar verwachting wordt dit onderzoek nog dit jaar afgerond.

¹ Afhankelijk van de vraag of de stembureaunummers bij beide verkiezingen dezelfde zijn gebleven.

Informatiepunt Verkiezingen

Rapportage gemeenteraadsverkiezingen en Europees Parlementsverkiezing 2014

**Rapportage Informatiepunt Verkiezingen
Gemeenteraadsverkiezing 2014
Europees Parlementsverkiezing 2014**

Colofon

**Kiesraad
Postbus 20011
2500 EA Den Haag**

**t 070-426 6266
e informatiepunt@kiesraad.nl
i www.kiesraad.nl**

**Bezoekadres:
Herengracht 21
Den Haag**

Inhoudsopgave

1.	Inleiding	4
2.	Organisatie van het Informatiepunt Verkiezingen	5
3.	Totaaloverzicht	6
3.1	Totaal aantal vragen	6
3.2	Herkomst	8
4.	Gemeenteraadsverkiezingen 2014	9
4.1	Totaal aantal vragen	9
4.2	Onderwerpen	11
4.3	Herkomst	15
5.	Europees Parlementsverkiezing 2014	19
5.1	Totaal aantal vragen	19
5.2	Onderwerpen	21
5.3	Herkomst	24
6.	Conclusies en aanbevelingen	27
6.1	Conclusies	27
6.2	Organisatorische aanbevelingen	27
6.3	Inhoudelijke aanbevelingen	27

1. Inleiding

Deze rapportage heeft betrekking op alle vragen die door het Informatiepunt Verkiezingen zijn afgehandeld in de perioden van zowel de gemeenteraadsverkiezingen als de verkiezing voor de Nederlandse leden van het Europees Parlement in 2014. Het Informatiepunt Verkiezingen (hierna: het Informatiepunt) heeft gedurende deze perioden veel vragen van burgers, gemeenten, politieke partijen en diverse andere betrokkenen behandeld.

Het Informatiepunt was van 22 oktober 2013 tot en met 31 mei 2014 actief en heeft in die tijd een groot aantal vragen ontvangen. Deze eindrapportage gaat in op het aantal vragen, gespecificeerd per verkiezing. Aangegeven wordt welke betrokkenen hun vragen aan het Informatiepunt stelden, en op welke manier (telefoon, e-mail en post). Ook worden enkele kernpunten belicht die hieruit naar voren kwamen.

Allereerst zal de organisatie van het Informatiepunt Verkiezingen belicht worden, dat een gezamenlijk initiatief is van de Kiesraad en het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (Hoofdstuk 2).

Niet eerder was een Informatiepunt actief terwijl zowel de gemeenteraadsverkiezing als de verkiezing van de Nederlandse leden van het Europees Parlement (ook: Europees Parlementsverkiezing) in datzelfde jaar plaatsvonden. Vergelijkingen met voorgaande jaren worden ook zoveel mogelijk per afzonderlijke verkiezing gemaakt. Overigens is het voor de totale werkdruk op het Informatiepunt wel relevant hiervan een samenvatting te geven (Hoofdstuk 3). Vervolgens worden afzonderlijk de gemeenteraadsverkiezingen (Hoofdstuk 4), en de verkiezing van het Europees Parlement (Hoofdstuk 5), uitgewerkt.

2. Organisatie van het Informatiepunt Verkiezingen

Bij elke verkiezing sinds 2006 is een Informatiepunt opgezet. In de laatste jaren heeft dit Informatiepunt een meer permanente status gekregen en werd het Informatiepunt in verkiezingsperioden opgeschaald. Deze opschaling vond plaats door het tijdelijk aantrekken van juridische medewerkers voor het Informatiepunt. Het Informatiepunt is een gezamenlijk initiatief van de Kiesraad en het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. In de praktijk was de personele bezetting en de inrichting van het Informatiepunt ondergebracht bij de Kiesraad.

Het Informatiepunt Verkiezingen was bereikbaar op het telefoonnummer 070-4267329 en via het e-mailadres informatiepunt@kiesraad.nl. Ook konden mensen gebruik maken van contactformulieren op de websites: www.kiesraad.nl en www.verkiezingen2014.nl. Tevens was het mogelijk het Informatiepunt per brief te benaderen. De contactgegevens van het Informatiepunt waren te vinden op de bovengenoemde websites, en waren verder opgenomen in de nieuwsbrieven en circulaire over verkiezingen afkomstig van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. Het Informatiepunt was in de periode van 22 oktober 2013 tot en met 31 mei 2014 telefonisch bereikbaar op werkdagen van 09:00 tot 17:00 uur. Op dagen met bijzondere kieswettelijke betekenis, zoals de dag van kandidaatstelling en de dag van stemming, hanteerde het Informatiepunt ruimere openingstijden.

Op het Informatiepunt waren drie medewerkers actief die getript instroomden om de toename van het aantal vragen op te kunnen vangen. Deze medewerkers waren elk voor 32 uur per week werkzaam en wisselden elkaar af zodat het Informatiepunt 40 uur per week bereikbaar was.

Omdat het Informatiepunt een gezamenlijk initiatief is, werden de meeste vragen afgestemd met een juridisch adviseur van het secretariaat van de Kiesraad en werden enkele andere vragen met het Ministerie afgestemd. Zo werden politiekgevoelige vragen altijd in overleg met het ministerie afgehandeld.

Nadat een vraag was afgehandeld, werd deze ingevoerd in FileMaker Pro (FMP). Dit programma is vervolgens gebruikt bij het verzamelen van de statistische gegevens van alle vragen. In dit programma werden de vragen, de daarbij behorende antwoorden en de behandelende juristen bijgehouden, waarbij iedere vraag als 'melding' werd geregistreerd. In deze evaluatie worden de woorden 'vragen' en 'meldingen' dan ook als synoniemen van elkaar gebruikt.

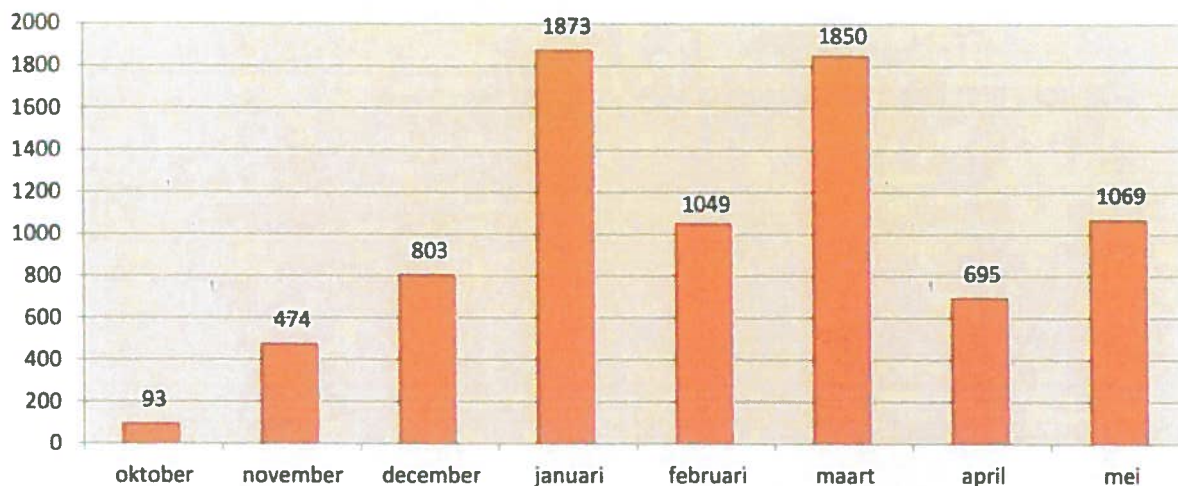
De persvragen zijn wel in deze eindrapportage opgenomen, al zijn deze niet afgehandeld door het Informatiepunt, maar door de perswoordvoerder van de Kiesraad.

3. Totaaloverzicht

3.1 Totaal aantal vragen

In de gehele periode dat het Informatiepunt actief was werden 7906 vragen gesteld. Nog niet eerder werden aan het Informatiepunt gedurende een verkiezingsperiode zoveel vragen gesteld. Deels is dit natuurlijk te verklaren door de overlap van de twee verkiezingsperiodes, aan de andere kant lijken mensen de weg naar het Informatiepunt eerder te vinden dan voorheen.

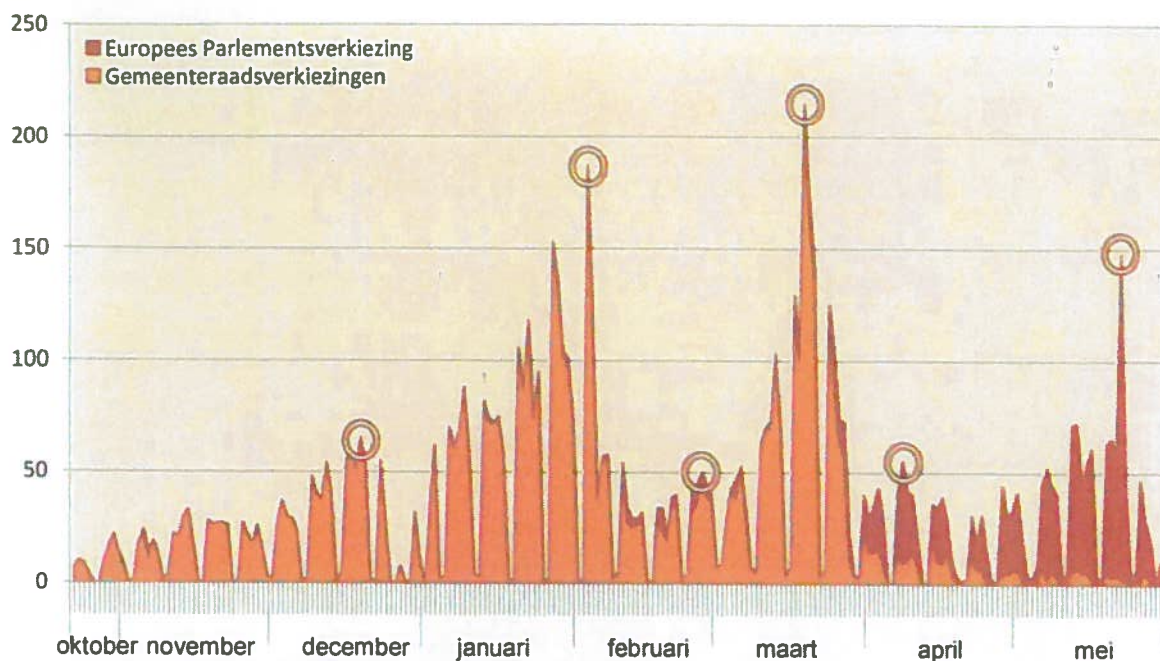
Grafiek 1: totaal aantal vragen per maand

In de beginmaanden is duidelijk een stijgende lijn te zien. In alle gevallen wijkt het aantal vragen in een bepaalde maand sterk af van de maand daarvoor. Het kleinste verschil hierin is dat tussen de maand november (474 vragen) en de maand december (803 vragen). Uiteraard deden de grootste verschillen zich voor rondom de drukke maanden januari (1873 vragen) en maart (1850 vragen). Deze schommeling is voor een groot gedeelte het gevolg van de pieken in het verkiezingsproces.

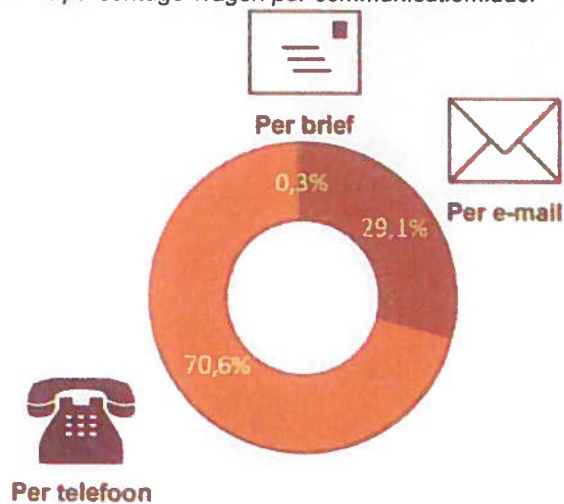
Het verloop van het aantal vragen per dag geeft een beeld van het toenemende aantal vragen in aanloop naar een belangrijk kieswettelijk moment. Zo zijn in de onderstaande grafiek de dag van kandidaatstelling voor de gemeenteraadsverkiezingen (3 februari 2014) en de beide stemmingsdagen (19 maart en 22 mei 2014) ter herkennen. Ook de dag van kandidaatstelling voor de verkiezing van het Europees Parlement is hierin te onderscheiden (8 april 2014), alsmede beide laatste data voor het registreren van aanduidingen (23 december 2013 en 25 februari 2014). Het wisselende beeld van het aantal vragen wordt in deze grafiek veroorzaakt door de weekenden waarin het Informatiepunt telefonisch niet bereikbaar was.

Grafiek 2: totaal aantal vragen per dag (gestapeld)

Het Informatiepunt heeft de binnengekomen vragen telefonisch, per mail of schriftelijk beantwoord. In totaal werden er 2302 vragen per mail afgedaan, 5575 telefonisch en 29 vragen per brief. Verreweg de meeste vragen zijn dus telefonisch afgehandeld, wat ook blijkt uit de onderstaande verdeling:

Grafiek 3: percentage vragen per communicatiemiddel

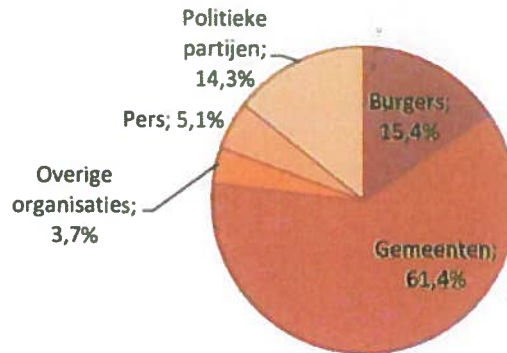
3.2 Herkomst

Van de binnengekomen meldingen is bijgehouden door wie deze gesteld zijn. De verschillende categorieën betrokkenen worden met het daarbij behorende aantal vragen in de onderstaande tabel weergegeven.

Tabel 1: herkomst van de vragen

Melding afkomstig van:	Totaal aantal
Gemeente	4854
Burger	1219
Politieke partij	1134
Pers	405
Organisatie *	221
Overheid *	28
Provincie *	24
Universiteit *	12
Waterschap *	5
Ambassade *	2
Advocaat *	1
Recherche *	1

Grafiek 4: herkomst van de vragen

De organisaties met een asterisk (*) zijn in de grafiek opgenomen onder 'Overige organisaties'.

Uit deze gegevens blijkt dat het grootste aantal vragen is gesteld door gemeenten. Op veel punten in het verkiezingsproces zijn juist de gemeenten intensief betrokken bij de uitvoering van het verkiezingsproces. Daarnaast worden veel vragen over dit verkiezingsproces door burgers direct aan gemeenten gesteld, die in sommige gevallen voor de beantwoording contact opnamen met het Informatiepunt.

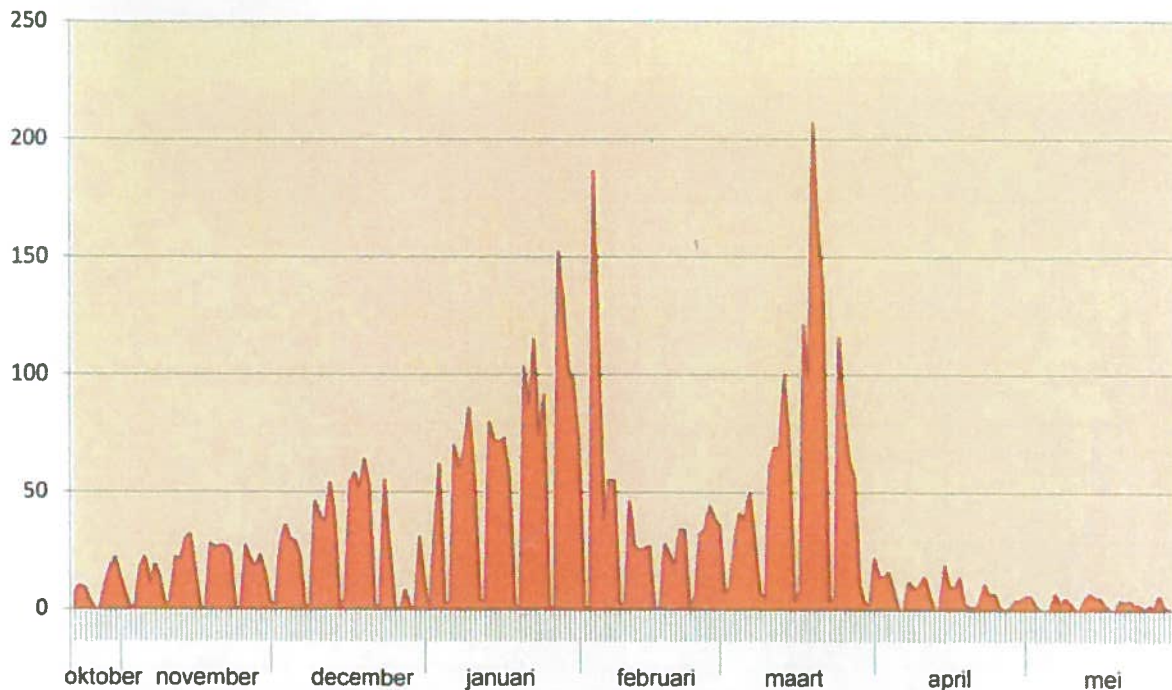
Bovenstaande gegevens geven een beeld van het totaal aantal vragen dat door het Informatiepunt Verkiezingen afgedaan is. Een vergelijking met voorgaande verkiezingen is echter niet mogelijk. Enkel in 1994 vonden de verkiezing voor de gemeenteraad en het Europees Parlement in hetzelfde jaar plaats, maar indertijd was er geen Informatiepunt actief. In de volgende hoofdstukken zullen de afzonderlijke verkiezingen daarom apart worden bekeken en kan een vergelijking met voorgaande verkiezingen van hetzelfde type wel plaatsvinden.

4. Gemeenteraadsverkiezingen 2014

4.1 Totaal aantal vragen

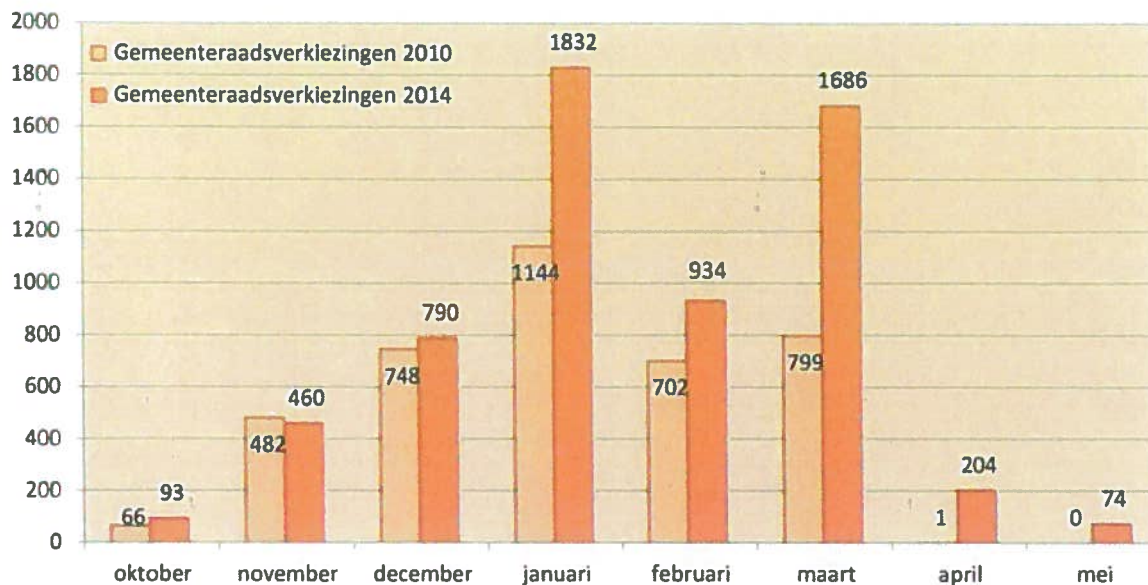
Tijdens de gemeenteraadsverkiezingen van 2014 zijn er in totaal 6073 vragen aan het Informatiepunt gesteld. Met name in de eerste helft van deze periode zijn veel vragen gesteld. In de maanden tot en met februari waren zowel gemeenten als politieke partijen namelijk druk bezig met de registratie en kandidaatstelling van politieke groeperingen. Na de dag van stemming nam het aantal vragen direct af.

Grafiek 5: totaal aantal vragen per dag (gemeenteraadsverkiezingen)

Richting de drie belangrijkste kieswettelijke momenten in deze periode is een sterke toename te zien in het aantal vragen. Deze geleidelijke toename geeft aan dat betrokkenen tijdig voorbereidingen aan het treffen waren voor deze momenten (zoals laatste dag registratie, kandidaatstelling en dag van stemming). Dit blijkt ook uit het feit dat in de maanden januari en maart de meeste vragen werden gesteld (1832 vragen in januari en 1686 vragen in maart). In beide maanden vond de voorbereiding plaats voor een kieswettelijk piekmoment (respectievelijk de dag van kandidaatstelling en de dag van stemming). De onderstaande grafiek geeft weer hoeveel vragen er aan het Informatiepunt zijn gesteld in die betreffende maanden.

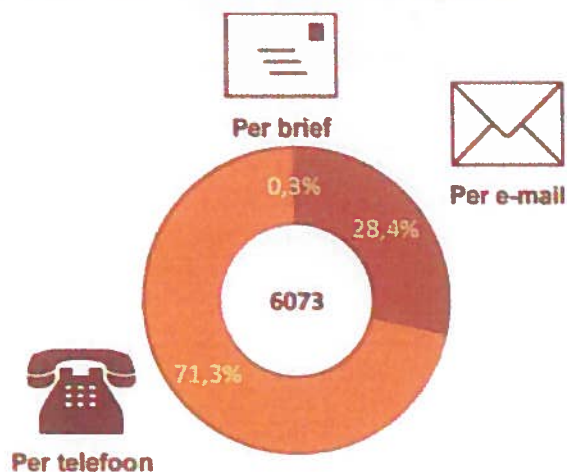
Grafiek 6: totaal aantal vragen per maand (gemeenteraadsverkiezingen 2010 en 2014)

In de bovenstaande grafiek is tevens het aantal vragen per maand bij de voorgaande gemeenteraadsverkiezingen weergegeven. Hieruit blijkt dat er dit keer meer vragen zijn gesteld aan het Informatiepunt dan in dezelfde maanden van 2010. Overigens was het Informatiepunt voor de gemeenteraadsverkiezingen van 2010 geopend van 1 september 2009 tot en met 31 maart 2010. Gedurende deze gehele periode werden 3354 vragen gesteld, wat in 2014 met 81% is toegenomen tot 6073. Hoewel dit niet uit de cijfers is op te maken, is het bij het Informatiepunt opgevallen dat er vaak werd gebeld door gemeenteambtenaren die voor het eerst met verkiezingen bezig waren, of dit naast hun reguliere werkzaamheden moesten doen.

Voor de gemeenteraadsverkiezingen werden er 1727 vragen per e-mail door het Informatiepunt afgedaan, 4328 telefonisch en 18 vragen per brief.

Grafiek 7: percentage vragen per communicatiemiddel

4.2 Onderwerpen

Het Informatiepunt Verkiezingen heeft de binnengekomen vragen per onderwerp gesorteerd. Naast specifieke vragen over de gemeenteraadsverkiezingen zijn gedurende deze verkiezingsperiode ook vragen gesteld die slechts zijdelings betrekking hadden op de gemeenteraadsverkiezingen, maar toch in dit overzicht worden meegenomen. Hierna worden enkele onderwerpen nader toegelicht.

Tabel 2: rangschikking diverse onderwerpen bij de gemeenteraadsverkiezingen

Onderwerp	Aantal	Percentage
Inleveren kandidatenlijsten	1196	20%
OSV	576	9%
Registratie aanduiding	547	9%
Kandidaatstelling	506	8%
Begin en verandering in lidmaatschap	345	6%
Vaststellen en bekendmaken uitslag	336	6%
Stembureau	249	4%
Stemming	241	4%
Informatieverzoeken	211	3%
Stempas	200	3%
Stemmen bij volmacht	184	3%
Campagne BZK	173	3%
Incidenten	171	3%
Centraal stembureau/Hoofdstembureau	122	2%
Toewijzen zetels	117	2%
Identificatieplicht	110	2%
Overige	109	2%
Samenwerking partijen	108	2%
Campagnevoering	98	2%
Kiesgerechtigheid	92	2%
Databank Verkiezingsuitslagen	77	1%
ALG Informatieverzoeken nationaal	70	1%
Lijstnummering	54	1%
ALG Registratie aanduiding	36	1%
ALG Overige	28	0%
Website	19	0%
ALG Herindelingsverkiezingen	15	0%
ALG Kandidaatstelling	14	0%
ALG Informatieverzoeken internationaal	11	0%
ALG Tijdelijke vervanging	11	0%
ALG OSV	10	0%
ALG Toewijzen zetels	8	0%
ALG Tussentijdse vacature	8	0%
ALG Stembureau	7	0%
ALG Stemming	7	0%

ALG Kiesgerechtigdheid	5	0%
ALG Samenwerking partijen	2	0%

Inleveren kandidatenlijsten (20%)

Veel vragen werden gesteld over de wijze van inlevering en de vereisten daarvoor. Ook de verschillende mogelijkheden voor het vermelden van kandidaten op de kandidatenlijst werden aan de orde gesteld. Gemeenten vroegen zich veelvuldig af wat de juiste naamsvermelding van een kandidaat moest zijn en of de gegevens uit de BRP (voorheen GBA) daarbij gevolgd moesten worden.

Verder vroegen sommige politieke groeperingen zich af wat er precies moest worden ingeleverd en wat de gevolgen zouden zijn van inhoudelijke verschillen tussen de ingeleverde stukken. Onvolledigheden op de kandidatenlijsten kwamen namelijk ook voor op de overige stukken (zoals de instemmingsverklaringen) en het bleek politieke partijen veel tijd te kosten om deze aan te passen en opnieuw te laten ondertekenen. Zowel partijen als gemeenten waren dan ook op zoek naar mogelijkheden om dit proces te vergemakkelijken.

OSV (9%)

Tijdens het doorlopen van het verkiezingsproces maakten betrokkenen gebruik van de Ondersteunende Software Verkiezingen (OSV). Hoewel technische vragen beantwoord werden door de speciaal ingerichte IVU helpdesk, handelde het Informatiepunt algemene vragen af over de verschillende OSV programma's. Zo werden er relatief veel vragen gesteld over welke kieswettelijke taken door de programma's uitgevoerd werden. Ook ging het hier om vragen over de beschikbaarheid van de afzonderlijke programma's. Zo waren enkele gemeenten benieuwd wanneer zij de programma's 4 en 5 konden verwachten en welke technische eisen er waren gesteld aan de installatieomgeving van deze uitslagberekennende programma's.

Registratie aanduiding (9%)

Het registreren van aanduidingen (namen van politieke groeperingen) was een onderwerp waarover in het begin van de verkiezingsperiode veel vragen werden gesteld. Deze vragen betroffen met name de beoordelingscriteria voor het toetsen van een aanduiding en de eventuele gevolgen van een wijziging van een aanduiding. Daarnaast had een aantal vragen betrekking op de gevolgen voor een geregistreerde aanduiding bij verdergaande samenwerking tussen politieke partijen door middel van een samenvoeging van aanduidingen of een fusie. Politieke partijen wilden graag weten welke mogelijkheden deze verschillende vormen boden en wat de gevolgen daarvan waren voor toekomstige verkiezingen. Partijen waren verder op zoek naar mogelijkheden om faciliteiten te behouden na intensievere samenwerking door samenvoeging van aanduidingen, fusies en lijstcombinaties. Deze groep vragen is dan ook nauw verwant aan het onderwerp 'Samenwerking partijen' (2%).

Verder wilden zowel partijen als gemeenten weten wie er in het lokale register als gemachtigde vermeld stond, wat de precieze aanduiding was en hoe de inhoud van het register is te wijzigen. Opvallend is daarbij dat een klein aantal gemeenten het gemeentelijke register kwijt was waardoor de controle van de gemachtigden van de lokaal geregistreerde aanduidingen onmogelijk was geworden.

Kandidaatstelling (8%)

Een groot aantal vragen met betrekking tot de kandidaatstelling ging over de vermelding van kandidaten op de lijst en over de vraag of de gegevens uit de BRP daarbij gevolgd moesten worden. Ook werden veel vragen gesteld over de terinzagelegging en openbaarmaking van de processen-verbaal en de kandidatenlijsten zelf. Het was niet alle gemeenten duidelijk welke stukken op welk moment openbaar gemaakt moesten worden. Daarnaast kregen gemeenten verzoeken van de pers om stukken te publiceren die ze op grond van de Kieswet bijvoorbeeld alleen ter inzage hoefden te leggen. Ook de identificatieplicht voor kandidaten kwam naar voren. Sommige kandidaten wensten niet hun burgerservicenummer (BSN) te vermelden op de instemmingsverklaring en streepten dit tevens door op de kopie van het identiteitsbewijs.

Dat deze kandidaten vervolgens terecht door het centraal stembureau geschrapt zijn, is door de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State bevestigd.¹

Begin en verandering in lidmaatschap (6%)

Nadat kandidaten op basis van de verkiezingsuitslag een benoemingsbrief hadden ontvangen, begon het onderzoek tot toelating. De vragen over het begin van, en verandering in het lidmaatschap hadden betrekking op de vereisten voor het lidmaatschap en de vraag op welk moment aan deze vereisten voldaan moest zijn. Ook voorgenomen benoemingen van raadsleden tot wethouder en de vervulling van vacatures die daaruit voortkwamen, leidden tot vragen.

Vaststellen en bekendmaken uitslag (6%)

Vragen met betrekking tot de uitslag gingen vaak over de wijze van vaststelling van de uitslag door het centraal stembureau. Daarnaast werden er specifieke vragen gesteld over de zitting van het centraal stembureau en hoe daar met ingebrachte bezwaren om moest worden gegaan. Tot slot hadden kiezers vragen over de uitslag op kandidaatsniveau en vroegen zij zich af wat een aanleiding zou kunnen zijn voor een hertelling.

Stembureau (4%)

Aan het Informatiepunt werden vragen gesteld over de instelling van stembureaus en de benoeming van de leden daarvan. Het blijkt dat het gemeenten enige moeite kostte om zowel voldoende stembureauleden te kunnen benoemen als voldoende toegankelijke stemlokalen aan te kunnen wijzen. Gemeenten gingen dan ook op zoek naar mogelijkheden om de capaciteit van stemlokalen te vergroten (minder stembureaus in de gemeente, meer stemlokalen in een gebouw). Ook de verplichte cursus, vanaf 1 december kieswettelijk verplicht, leidde tot een aantal vragen. Ten aanzien van de vereisten voor het stembureau lidmaatschap werd een aantal vragen gesteld over de onverenigbaarheid van het stembureau lidmaatschap met het lidmaatschap van het hoofdstembureau.

Rond de dag van stemming werden er meer vragen gesteld over de taken en verantwoordelijkheden van het stembureau. Zo vroegen gemeenten zich af hoe het stembureau kan optreden tegen filmen en fotograferen in het stemlokaal. Daarnaast hadden enkele gemeenten vragen over de nieuwe processen-verbaal en vroegen zij zich af wie de processen-verbaal N 10 moesten ondertekenen. De tekst 'tellers ondertekenen niet' op het model bleek verwarrend te zijn omdat de Kieswet geen onderscheid maakt tussen tellers en andere stembureauleden.

Stemming (4%)

Ook naar aanleiding van de dag van stemming ontving het Informatiepunt diverse vragen. Het ging hier vaak om vragen van gemeenten over de opstelling in het stemlokaal en hoe om te gaan met campagne-uitingen in en rond het stemlokaal. Daarnaast werd het telproces door gemeenten al voorbereid zodat dit op de dag van stemming goed doorlopen zou worden. Gemeenten benaderden het Informatiepunt daarom met vragen over de telinstructie van BZK.

Stempas (3%)

In de aanloop naar de dag van stemming verstuurd gemeenten de stempassen naar de kiezers. Hoewel dit een gemeentelijke aangelegenheid is, ontving het Informatiepunt veel vragen van kiezers die nog geen stempas hadden gekregen. Opvallend daarbij was ook het aantal vragen hierover van kiezers uit gemeenten die in november herindelingsverkiezingen hebben en om die reden dus in maart geen stempas ontvingen. Verder vroegen sommige kiezers zich af waarom ze een stempas kregen in hun oude woongemeente. Velen wisten niet dat zij in dat geval enkel hun stem in hun oude woongemeente konden uitbrengen en vonden het vreemd dat de dag van kandidaatstelling hiervoor de peildatum was.

Stemmen bij volmacht (3%)

Tijdens de afgelopen gemeenteraadsverkiezingen kreeg het systeem van volmachtstemmen veel aandacht. Burgers wilden weten hoe dit precies werkte en wat ze er voor nodig hadden.

¹ ABRvS 14 februari 2014, nr. 201401212/1/A2.

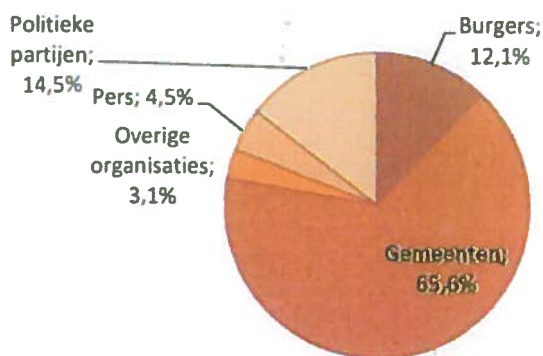
4.3 Herkomst

Aan het Informatiepunt zijn door diverse betrokkenen vragen gesteld. De verschillende categorieën betrokkenen worden met het daarbij behorende aantal vragen in de onderstaande tabel weergegeven.

Tabel 3: herkomst van de vragen

Melding afkomstig van:	Totaal aantal
Gemeente	3986
Politieke partij	883
Burger	737
Pers	276
Organisatie *	145
Overheid *	11
Provincie *	20
Universiteit *	9
Waterschap *	3
Advocaat *	1
Ambassade *	1
Recherche *	1

Grafiek 8: herkomst van de vragen

De organisaties met een asterisk (*) zijn in de grafiek opgenomen onder 'Overige organisaties'.

Uit de bovenstaande gegevens blijkt dat een meerderheid van de vragen is gesteld door gemeenten (65,6%). Op afstand gevolgd door politieke partijen en burgers (respectievelijk 14,5% en 12,1%). Pers en overige organisaties nemen een klein gedeelte van het totaal voor hun rekening (respectievelijk 4,5% en 3,1%).

Een vergelijking met de gegevens van eerdere Informatiepunten geeft verder een beeld van de ontwikkeling van het aantal vragen en de herkomst daarvan.

Tabel 4: herkomst van de vragen bij gemeenteraadsverkiezingen

	2006	2010	2014
Burgers	519 (22%)	489 (12%)	737 (12%)
Gemeenten	1561 (67%)	2853 (69%)	3986 (66%)
Overige organisaties	168 (7%)	105 (2%)	191 (3%)
Pers	79 (4%)	169 (4%)	276 (5%)
Politieke partijen	n/a	530 (13%)	883 (15%)

Ondanks dat het totaal aantal vragen telkens is toegenomen, blijkt dat de diverse betrokkenen telkens voor ongeveer hetzelfde aandeel van het totaal verantwoordelijk zijn. Ten aanzien van 2006 moet nog wel worden opgemerkt dat vragen van politieke groeperingen toen werden geregistreerd als 'burger' of als 'overige organisatie', waardoor het relatief hoge percentage burgervragen in 2006 verklaard kan worden.

Om inzicht te krijgen in het soort vragen dat door elke categorie betrokkene is gesteld, is hieronder per categorie uitgesplitst hoe deze vragen aan het Informatiepunt gesteld waren, en welke onderwerpen deze vragen betroffen. Hieruit blijkt dat burgers hun vragen eerder per mail stelden en dat in de andere gevallen het Informatiepunt veelal telefonisch benaderd werd. Verder zijn het vooral burgers die hun vragen stellen over onderwerpen die de dag van stemming aangaan, zoals de wijze van stemming, de stempas en de verantwoordelijkheden van het stembureau. Ook de andere categorieën kennen grote verschillen in de top-3 van de meest gestelde vragen. Wel is zichtbaar dat vragen over het onderwerp kandidaatstelling/inleveren kandidatenlijsten door bijna alle categorieën betrokkenen zijn gesteld.

Tabel 5: burgers

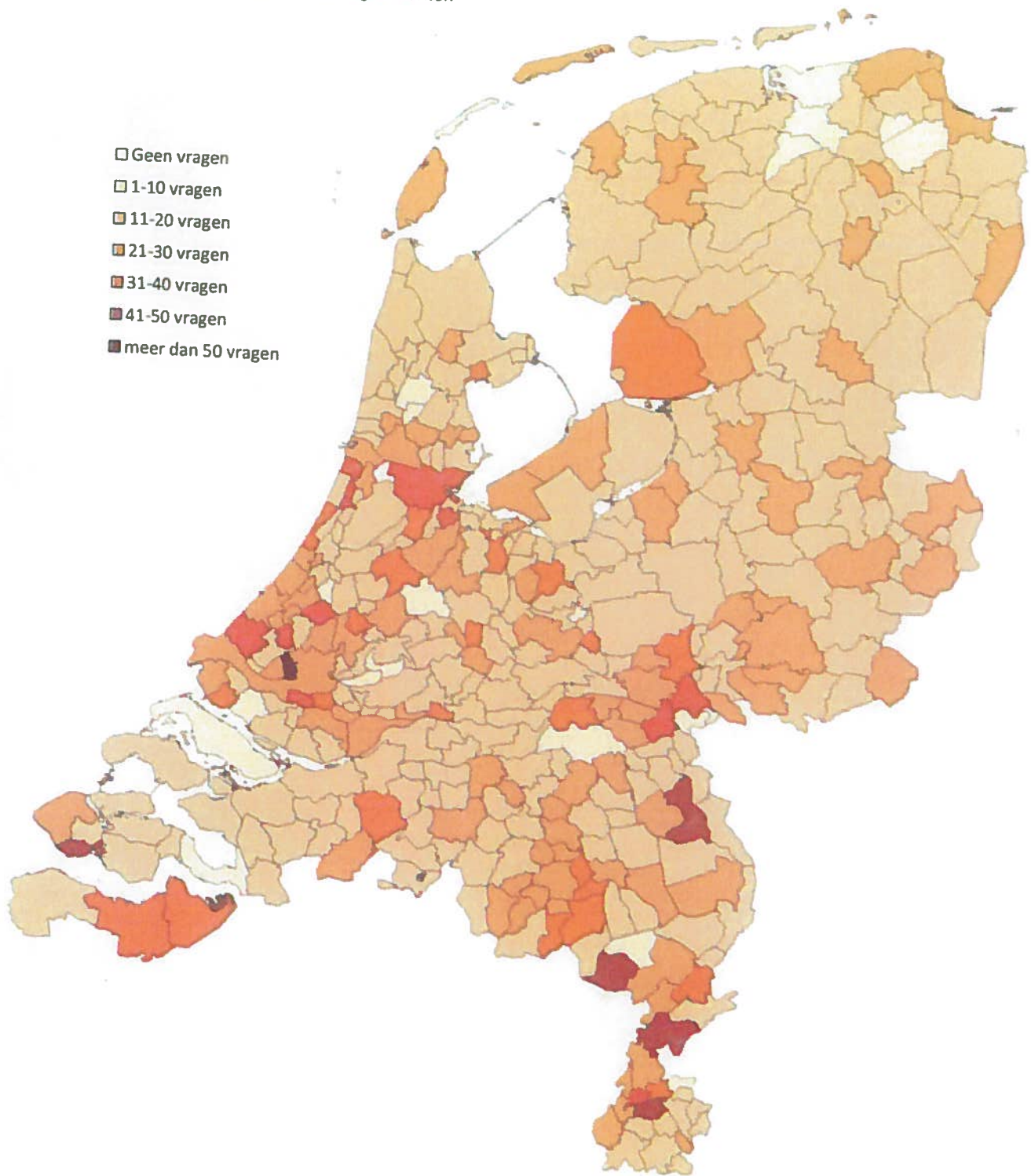
Communicatiemiddel	Aantal	Percentage
Totaal	737	
Per telefoon	246	33%
Per E-mail	480	65%
Per brief	11	1%
Onderwerpen top-3		
1. Stempas	121	16%
2. Stemming	90	12%
3. Stembureau	67	9%

Tabel 6: gemeenten

Communicatiemiddel	Aantal	Percentage
Totaal	3986	
Per telefoon	3146	79%
Per E-mail	839	21%
Per brief	1	0%
Onderwerpen top-3		
1. Inleveren kandidatenlijsten	936	23%
2. Registratie aanduiding	430	11%
3. Kandidaatstelling	377	9%

Van alle vragen die door gemeenten zijn gesteld over de gemeenteraadsverkiezingen is bijgehouden door welke gemeente deze zijn gesteld. Hieruit valt op te maken dat het aantal gemeenten dat het Informatiepunt niet heeft benaderd, zeer klein is. Het gaat hierbij vooral om gemeenten die in een herindelingstraject zitten en daardoor geen verkiezingen in maart hadden.

Kaart 1: Aantal vragen van gemeenten

Tabel 7: overige organisaties

Communicatiemiddel	Aantal	Percentage
Totaal	191	
Per telefoon	103	54%
Per E-mail	87	46%
Per brief	1	1%
Onderwerpen top-3		
1. Informatieverzoeken	30	16%
2. Databank Verkiezingsuitslagen	15	8%
3. ALG Informatieverzoeken nationaal	14	7%

Tabel 8: pers

Communicatiemiddel	Aantal	Percentage
Totaal	276	
Per telefoon	235	85%
Per E-mail	41	15%
Per brief	0	0%
Onderwerpen top-3		
1. Incidenten	62	22%
2. Kandidaatstelling	40	14%
3. Informatieverzoeken	37	13%

Tabel 9: politieke partijen

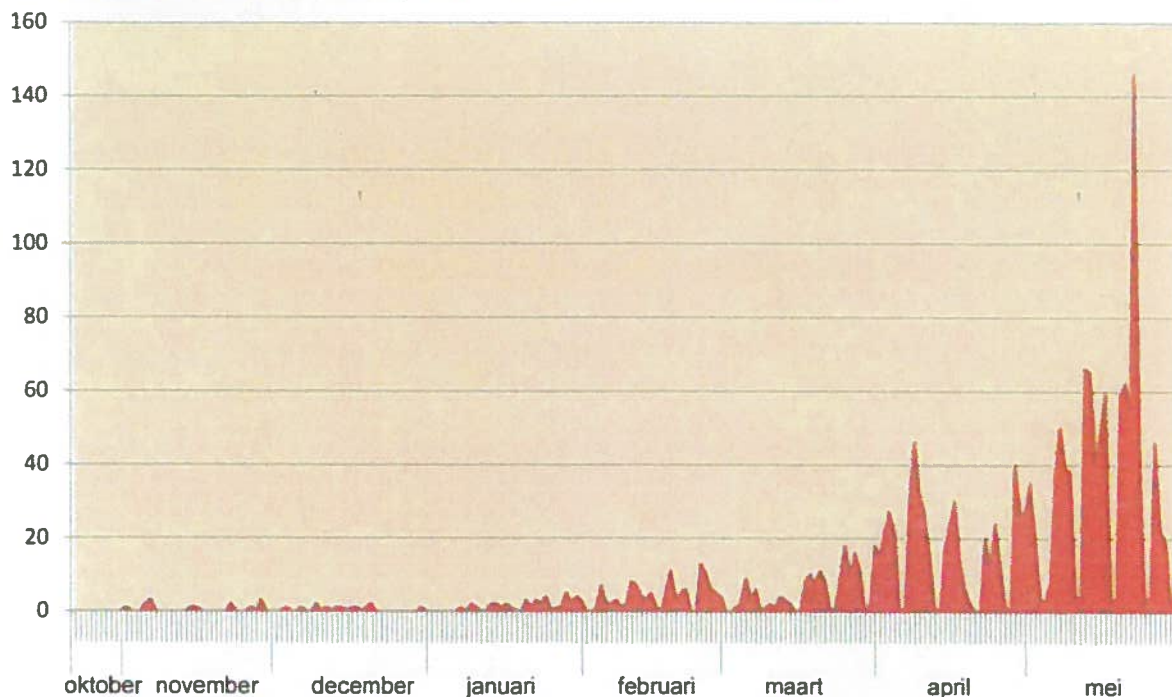
Communicatiemiddel	Aantal	Percentage
Totaal	883	
Per telefoon	598	68%
Per E-mail	280	32%
Per brief	5	1%
Onderwerpen top-3		
1. Inleveren kandidatenlijsten	238	27%
2. OSV	228	26%
3. Registratie aanduiding	86	10%

5. Europees Parlementsverkiezing 2014

5.1 Totaal aantal vragen

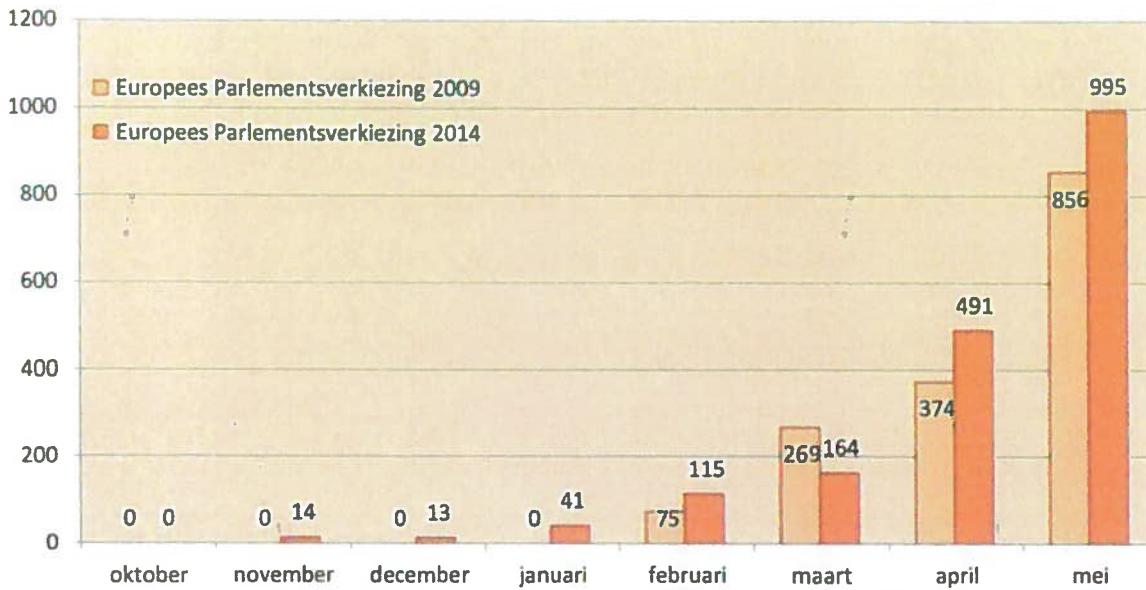
Tijdens de verkiezing voor de Nederlandse leden van het Europees Parlement van 2014 zijn er in totaal 1833 vragen door het Informatiepunt behandeld. Met name in de laatste maanden van deze periode zijn veel vragen gesteld. In deze maanden raakten namelijk ook gemeenten en burgers betrokken bij de organisatie van de verkiezingen. Tot die tijd was er vooral betrokkenheid van politieke partijen en de Kiesraad als centraal stembureau. In het totaal aantal vragen is verder een langzame toename te zien, met als piek de dag van stemming zelf waarna het aantal vragen direct afnam.

Grafiek 9: totaal aantal vragen per dag (Europees Parlementsverkiezing)

De onderstaande grafiek geeft weer hoeveel vragen er per maand aan het Informatiepunt zijn gesteld. In deze optelling is een stijgende lijn te zien in het aantal vragen. De meeste vragen zijn gesteld in de maand mei, de maand waarin de dag van stemming viel (995 vragen in mei). De maanden waarin de laatste dag van registratie (25 februari) en de dag van kandidaatstelling (8 april) vielen, waren goed voor respectievelijk 115 en 491 vragen.

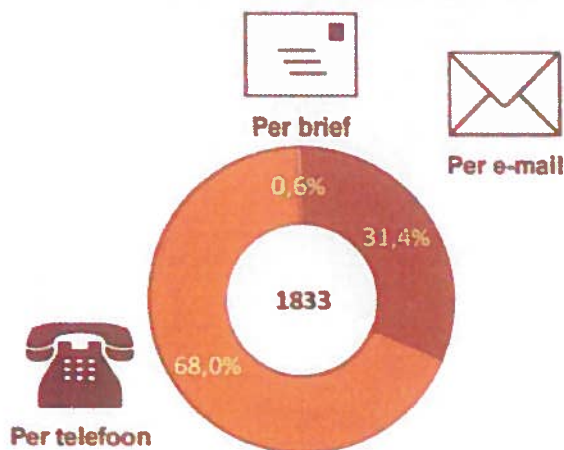
Grafiek 10: totaal aantal vragen per maand (Europees Parlementsverkiezingen in 2009 en 2014)

in 2009 weergegeven. Hieruit blijkt dat er in 2014 gemiddeld meer vragen zijn behandeld door het Informatiepunt dan in dezelfde maanden van 2009. Hierbij moet wel worden opgemerkt dat het Informatiepunt in 2009 geopend was van half januari tot en met eind juni en dat de dag van stemming indertijd op 4 juni 2009 lag. Hierdoor vallen enkele dagen buiten het bereik van deze vergelijking. In de maanden oktober tot en met mei 2009 werden 1574 vragen gesteld, wat in 2014 met 16% is toegenomen tot 1833. Mede omdat de verkiezingsdag in een heel andere periode viel, zijn vergelijkingen tussen beide jaren echter lastig te maken. Wel leken de onlangs gehouden gemeenteraadsverkiezingen een dempend effect te hebben op het totaal aantal vragen. Gemeenten waren hierdoor wellicht beter voorbereid.

Voor de Europees Parlementsverkiezing werden er 575 vragen per e-mail door het Informatiepunt afgedaan, 1247 telefonisch en 11 vragen per brief.

Grafiek 11: percentage vragen per communicatiemiddel

5.2 Onderwerpen

Het Informatiepunt Verkiezingen heeft de binnengekomen vragen per onderwerp gesorteerd. Naast specifieke vragen over de Europees Parlementsverkiezing zijn gedurende deze verkiezingsperiode ook vragen gesteld die slechts zijdelings betrekking hadden op de Europees Parlementsverkiezing, maar toch in dit overzicht worden meegenomen. Hierna worden enkele onderwerpen nader toegelicht.

Tabel 10: rangschikking diverse onderwerpen bij de Europees Parlementsverkiezing

Onderwerp	Aantal	Percentage
Vaststellen en bekendmaken uitslag	265	14%
Stempas	215	12%
Kiesgerechtigheid	189	10%
Kandidaatstelling	142	8%
Stemmen bij volmacht	128	7%
Stemming	119	6%
OSV	113	6%
Campagne BZK	94	5%
Inleveren kandidatenlijsten	94	5%
Stembureau	93	5%
Registratie aanduiding	77	4%
Identificatieplicht	48	3%
Campagnevoering	45	2%
ALG Informatieverzoeken nationaal	35	2%
Databank Verkiezingsuitslagen	34	2%
Overige	30	2%
Informatieverzoeken	29	2%
Incidenten	12	1%
Toewijzen zetels	10	1%
ALG Overige	8	0%
Website	8	0%
ALG Registratie aanduiding	6	0%
Toewijzen zetels	6	0%
Begin en verandering in lidmaatschap	6	0%
ALG Stemming	5	0%
ALG Kandidaatstelling	4	0%
Centraal stembureau/Hoofdstembureau	4	0%
ALG Kiesgerechtigdheid	3	0%
Lijstnummering	3	0%
ALG Informatieverzoeken internationaal	2	0%
ALG Tijdelijke vervanging	2	0%
ALG OSV	1	0%
ALG Stembureau	1	0%

ALG Tussentijdse vacature	1	0%
Mobiel stembureau	1	0%

Vaststellen en bekendmaken uitslag (14%)

Er was bij zowel gemeenten als (pers)organisaties onduidelijkheid over de precieze datum van bekendmaking van de verkiezingsuitslag. De uitslag mocht pas na zondagavond 23:00 uur bekendgemaakt worden en kon ook niet al onder embargo worden verstrekt. Enkele persbureaus en media namen het initiatief om uitslagen eerder te verzamelen. Een aantal gemeenten vroeg dan ook hoe het vaststellen en bekendmaken van de verkiezingsuitslag wettelijk moest verlopen, en of er al vóór dat tijdstip uitslagen gecommuniceerd konden worden.

Stempas (12%)

Sommige burgers vroegen zich af wanneer de stempassen verzonden werden, of meldten dat ze de stempas nog niet ontvangen hadden. Verder was het voor gemeenten niet altijd duidelijk welke informatie op de stempas gedrukt moest worden. Zij vroegen het Informatiepunt dan ook veelvuldig of hier een regeling voor bestond.

Ook vragen met betrekking tot het aanvragen of verlenen van kiezerspassen zijn onder deze categorie gevat. Met de kiezerspas, stempas en schriftelijke volmacht of onderhandse volmacht waren verschillende combinaties te maken. Deze combinaties waren bij de gemeenteraadsverkiezing niet altijd van toepassing en gemeenten waren daarom niet altijd op de hoogte van de mogelijkheden.

Kiesgerechtigheid (10%)

Enkele onderdanen van niet EU-lidstaten vroegen zich af of zij konden stemmen. Niet Nederlandse EU-burgers konden zich via de Y 32-procedure laten registreren als kiezer in Nederland, maar wisten niet altijd waar zij dit moesten doen. Ook gemeenten zelf hadden vragen over deze procedure, zeker als het ging om de wijze van het doorgeven van de registratie aan de oorspronkelijke lidstaat van deze kiezer.

Kandidaatstelling (8%)

Deze vragen hadden betrekking op het onderzoek van de lijsten en de verzuimen die daaruit voortvloeiden. Ook vragen over de uiteindelijke beslissingen op verzuimen en bezwaren daartegen vallen hier onder. Zo werden er bezwaren ingediend tegen het schrappen van kandidaten zonder geldige kopie van het identiteitsbewijs,² tegen het ongeldig verklaren van een lijst wegens het ontbreken van de betaling van de waarborgsom,³ en tegen de deelname aan de verkiezing door een bepaalde partij.⁴ Al deze bezwaren werden door de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State ongegrond verklaard waarna de kandidatenlijsten werden vastgesteld.

Stemmen bij volmacht (7%)

Net als tijdens de gemeenteraadsverkiezingen vroegen burgers hoe een volmacht verleend kon worden en of het uitmaakte in welke gemeente de volmachtneer woont. Gemeenten controleerden bij de aanvraag van een schriftelijke volmacht de kiesgerechtigheid van de volmachtneer. Gemeenten stelden vaak de vraag hoe zij dit konden controleren als de volmachtneer woonachtig was in een andere gemeente.

Stemming (6%)

Vragen met als onderwerp 'stemming' zijn met name op de dag van stemming zelf gesteld. Het ging hierbij om vragen over het uitbrengen van de stem en het verlenen van bijstand daarbij. Ook vragen over stemlokalen, partijprogramma's en de te kiezen kandidaten vallen hieronder. Verder vroegen enkele burgers zich af waarom zij niet konden stemmen op buitenlandse lijsten en kandidaten.

OSV (6%)

Ook voor de verkiezing van de Nederlandse leden van het Europees Parlement konden

² ABRvS 24 april 2014, nr. 201403284/1/A2.

³ ABRvS 24 april 2014, nr. 201403327/1/A2.

⁴ ABRvS 24 april 2014, nr. 201403293/1/A2.

betrokkenen gebruik maken van de Ondersteunende Software Verkiezingen (OSV). Gemeenten stelden het Informatiepunt vragen over de verzending van OSV en de installatie daarvan. Voor technische vragen over de software werd doorverwezen naar de helpdesk van de IVU, de leverancier van de software.

Campagne BZK (5%)

Veel gemeenten waren op zoek naar specifieke informatie in de toolkit van BZK zoals nieuwsbrieven en modellen. Naar aanleiding van een kort geding over de stemfie en het stemgeheim adviseerde het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties gemeenten om een extra poster in het stemhokje op te hangen. Op het moment dat deze nieuwsbrief was verzonden, was deze poster echter nog niet in de toolkit geplaatst. Gemeenten belden naar het Informatiepunt met de vraag waar deze poster te vinden was.

Inleveren kandidatenlijsten (5%)

Meerdere politieke groeperingen hadden vragen over de formulieren voor het inleveren van de kandidatenlijsten. Ook werden er vragen gesteld over het afleggen van ondersteuningsverklaringen en de daarop aan te geven kieskring. Omdat niet alle kandidaten in Nederland verbleven, ontving het Informatiepunt ook enkele vragen over de mogelijkheden van digitale ondertekening van de instemmingsverklaringen om zo het kandidaatstellingsproces te vergemakkelijken. Tot slot zijn er vragen gesteld over de verschillende geldige identiteitsbewijzen en de wijze van vermelding van kandidaten op de lijsten.

Stembureau (5%)

Rond de dag van stemming werden er meer vragen gesteld over de taken en verantwoordelijkheden van het stembureau. Zo vroegen gemeenten zich af of en hoe het stembureau kon optreden tegen filmen en fotograferen in het stemlokaal. Dit type vragen nam toe nadat diverse media hadden aangegeven te gaan filmen tijdens de stemopneming. Na afloop van de stemopneming moeten voorzitters van de stembureaus volgens de Kieswet de aantallen voorlezen. Niet alle gemeenten waren hier echter mee bekend en vroegen zich af hoe dit precies moest verlopen.

Registratie aanduiding (4%)

Politieke groeperingen konden voor deze verkiezing voor het eerst ook een logo registreren voor het stembiljet voor briefstemmers. Van vrijwel alle geregistreerde partijen is een dergelijk registratieverzoek ontvangen. Er werden door het Informatiepunt veel vragen behandeld over de technische eisen voor de logo's. Zo vereist de regeling dat logo's in drie formaten ingeleverd moeten worden, wat bij sommige partijen tot het misverstand leidde dat er drie verschillende logo's aangeleverd konden worden.

Identificatieplicht (3%)

Het komt nog wel eens voor dat een kiezer zonder identiteitsbewijs zijn stem wil uitbrengen. Sommige kiezers beklagden zich achteraf over de identificatieplicht en vroegen zich af waarom deze bestaat. Een identiteitsbewijs bij een volmachtstem mag als kopie overhandigd worden. Enkele gemeenten kregen te maken met elektronische kopieën die op smartphones of tablets getoond werden en vroegen aan het Informatiepunt of dit was toegestaan.

Incidenten (1%)

Het aantal meldingen over incidenten is bij deze verkiezing beperkt gebleven. Het ging om enkele meldingen dat sommige kiezers geen stempas ontvangen zouden hebben. Daarnaast is door enkele burgers gesignaleerd dat sommige kiezers dubbel zouden kunnen stemmen wanneer zij zowel in Nederland als in een andere lidstaat kiesgerechtigd zijn.

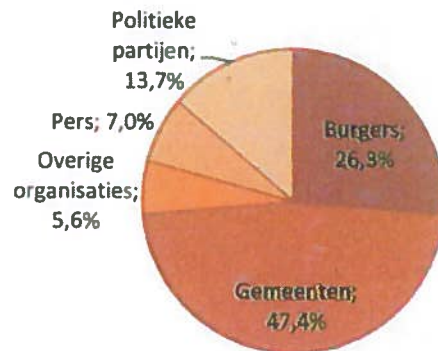
5.3 Herkomst

Aan het Informatiepunt zijn door diverse betrokkenen vragen gesteld. De verschillende categorieën betrokkenen worden met het daarbij behorende aantal vragen in de onderstaande tabel weergegeven.

Tabel 11: herkomst van de vragen

Melding afkomstig van:	Totaal aantal
Gemeente	868
Burger	482
Politieke partij	251
Pers	129
Organisatie *	76
Overheid *	17
Provincie *	4
Universiteit *	3
Waterschap *	2
Ambassade *	1

Grafiek 12: herkomst van de vragen

De organisaties met een asterisk (*) zijn in de grafiek opgenomen onder 'Overige organisaties'.

Uit de bovenstaande gegevens blijkt dat de meerderheid van de vragen is gesteld door gemeenten (47,4%). Naar verhouding was dit aandeel kleiner dan tijdens de gemeenteraadsverkiezingen. Het aantal burgervragen ligt wel hoger dan tijdens de gemeenteraadsverkiezingen (26,3%). Dit is mede te verklaren doordat de Kiesraad tijdens de Europees Parlementsverkiezing de rol van centraal stembureau had. Bij de gemeenteraadsverkiezingen had de Kiesraad geen formele betrokkenheid waardoor burgers waarschijnlijk in eerste instantie contact opnamen met het centraal stembureau in hun gemeente. Ook politieke partijen stelden regelmatig vragen aan het Informatiepunt (13,7%). Persvragen en vragen van overige organisaties beslaan een klein deel van het totaal (respectievelijk 7,0% en 5,6%).

Een vergelijking met de gegevens van eerdere Informatiepunten geeft een beeld van de ontwikkeling van het aantal vragen en de herkomst daarvan.

Tabel 12: herkomst van de vragen bij gemeenteraadsverkiezingen

	2009	2014
Burgers	971 (42%)	482 (26%)
Gemeenten	957 (41%)	868 (47%)
Overige organisaties	161 (7%)	103 (6%)
Pers	102 (4%)	129 (7%)
Politieke partijen	137 (6%)	251 (14%)

Uit de bovenstaande vergelijking blijkt een opvallend verschil ten aanzien van het aantal vragen afkomstig van burgers. Dit aantal is bijna gehalveerd ten opzichte van 2009. Dit verschil kan mogelijk deels worden verklaard doordat het in 2009 voor het eerst verplicht was om bij de stemming een identiteitsbewijs te overhandigen. Indertijd werden daar veel vragen over gesteld. Ook was het in dat jaar voor het eerst verplicht om bij het uitbrengen van een volmachtstern een kopie van het legitimatiebewijs van de volmachtgever te overhandigen. Daarnaast kende de verkiezing van 2009 nog enkele andere wijzigingen zoals het kiesrecht voor curandi, het kiesrecht voor Nederlanders op de Nederlandse Antillen en Aruba en het, voor het eerst sinds enige tijd, stemmen met stembiljetten en rood potlood. Tijdens de verkiezing van 2014 deden zich geen inhoudelijke verschillen voor in vergelijking met de laatstgehouden gemeenteraadsverkiezing, waardoor burgers en gemeenten beter wisten wat hen te wachten stond. Dit verschil is in het percentage burgervragen terug te zien.

Om inzicht te krijgen in het soort vragen dat door elke categorie betrokkene is gesteld, is hieronder per categorie uitgesplitst hoe deze vragen aan het Informatiepunt gesteld zijn en over welke onderwerpen. Hieruit blijkt dat burgers hun vragen eerder per mail stellen en dat andere betrokkenen eerder bellen. Verder gingen de burgervragen vooral over onderwerpen die de dag van stemming aangaan, alhoewel vragen over de stempassen ook werden gesteld door gemeenten. Tot slot komt het onderwerp 'vaststellen en bekendmaken van de uitslag' bij meerdere betrokkenen in de top-3 terug. Dit onderwerp kreeg bij deze verkiezing extra aandacht omdat de uitslag niet eerder officieel bekendgemaakt mocht worden dan na sluiting van alle stembureaus elders in Europa.

Tabel 13: burgers

Communicatiemiddel	Aantal	Percentage
Totaal	482	
Per telefoon	189	39%
Per E-mail	284	59%
Per brief	9	2%
Onderwerpen top-3		
	Aantal	Percentage
1. Stempas	86	18%
2. Kiesgerechtigheid	80	17%
3. Stemming	64	13%

Tabel 14: gemeenten

Communicatiemiddel	Aantal	Percentage
Totaal	868	
Per telefoon	691	80%
Per E-mail	177	20%
Per brief	0	0%
Onderwerpen top-3		
	Aantal	Percentage
1. Vaststellen en bekendmaken uitslag	141	16%
2. Stempas	121	14%
3. OSV	97	11%

Tabel 15: overige organisaties

Communicatiemiddel	Aantal	Percentage
Totaal	103	
Per telefoon	75	73%
Per E-mail	28	27%
Per brief	0	0%
Onderwerpen top-3		
	Aantal	Percentage
1. Kandidaatstelling	20	19%
2. ALG Informatieverzoeken nationaal	11	11%
3. Vaststellen en bekendmaken uitslag	10	10%

Tabel 16: pers

Communicatiemiddel	Aantal	Percentage
Totaal	129	
Per telefoon	114	88%
Per E-mail	15	12%
Per brief	0	0%
Onderwerpen top-3		
	Aantal	Percentage

1. Vaststellen en bekendmaken uitslag	55	43%
2. Kandidaatstelling	14	11%
3. Incidenten	7	5%

Tabel 17: politieke partijen

Communicatiemiddel	Aantal	Percentage
Totaal	251	
Per telefoon	178	71%
Per E-mail	71	28%
Per brief	2	1%
Onderwerpen top-3		
	Aantal	Percentage
1. Inleveren kandidatenlijsten	70	28%
2. Registratie aanduiding	58	23%
3. Kandidaatstelling	40	16%

6. Conclusies en aanbevelingen

6.1 Conclusies

Tijdens de verkiezingsperioden van de gemeenteraadsverkiezingen en de verkiezing van de Nederlandse leden van het Europees Parlement in 2014 zijn door het Informatiepunt 7906 vragen beantwoord. Het grootste gedeelte hiervan ging over de gemeenteraadsverkiezingen (6073) en was verspreid over de maanden oktober tot en met maart. De overige 1833 vragen over de verkiezing van het Europees Parlement werden met name in de laatste twee maanden (mei en juni) gesteld.

Het merendeel van de vragen werd telefonisch aan het Informatiepunt gesteld (71%) en was afkomstig van gemeenten (61%). Per soort verkiezing weken deze cijfers echter wel wat af. In vergelijking met eerdere verkiezingen is een flinke stijging in het aantal vragen te zien.

6.2 Organisatorische aanbevelingen

Het Informatiepunt Verkiezingen is al jaren een gezamenlijk initiatief van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en de Kiesraad. Beide instanties zijn vanuit de rijksoverheid betrokken bij verkiezingen maar hebben een andere rol in de informatievoorziening. Het Ministerie is veelal ondersteunend richting gemeenten door middel van nieuwsbrieven en circulaires. De Kiesraad is als centraal stembureau deels uitvoerend, maar tevens, ook bij verkiezingen waarin het niet centraal stembureau is, informatieverstrekkend richting alle betrokkenen in het verkiezingsproces.

Beide instanties hanteren hun eigen informatiestructuren, met een eigen website (www.kiesraad.nl) en www.verkiezingen2014.nl) met informatie over het verkiezingsproces. Daarnaast heeft het Ministerie een actieve informatierol richting gemeenten. De Kiesraad benadert, als centraal stembureau bij de Europees Parlementsverkiezing, de hoofdstembureaus en de deelnemende partijen maar doet dit bij de gemeenteraadsverkiezingen slechts bij uitzondering. Hoewel de taken dus per instantie en per verkiezing verschillen, voorziet het Informatiepunt Verkiezingen namens beide instanties in een feitelijke behoefte. De informatievoorziening kan bij een volgend Informatiepunt nog verder verbeterd worden. Enkele suggesties hiervoor zijn:

- In aanloop naar de verkiezingen houden de betrokken instanties (in ieder geval BZK en Kiesraad) een startgesprek om werkafspraken te maken over de afhandeling van vragen. Daarbij worden afspraken gemaakt over de samenwerking en contactpersonen aangewezen;
- Het Informatiepunt wordt gedurende het verkiezingsproces steeds door de betrokken instanties goed en tijdig op de hoogte gehouden van ontwikkelingen zodat deze ontwikkelingen bij de beantwoording van vragen kunnen worden meegenomen.

6.3 Inhoudelijke aanbevelingen

Het Informatiepunt ontving vaak dezelfde vragen van verschillende gemeenten, niet zelden gedurende meerdere dagen achtereen. Hoewel de beantwoording hiervan uiteindelijk snel kon verlopen, kunnen kleine verbeteringen in de regelgeving of communicatie voor veel duidelijkheid zorgen waardoor het aantal vragen voor een volgend Informatiepunt af kan nemen. Suggesties voor aanpassingen die hiervoor zijn gedaan, zijn meegenomen in het evaluatieadvies van de verkiezingen van de Kiesraad (te vinden op www.kiesraad.nl).

2507201400031 - 1